

OVERWEGINGEN

IV - De ontmoeting der beschavingen

Een cultuurfilosofische beschouwing over moderniteit, verschil en afstemming

OVERWEGINGEN

Essays in het kader van ORITUR

De reeks OVERWEGINGEN vormt een doorlopende verzameling beschouwende essays die voortkomen uit de grondhouding van ORITUR.

Waar de ORITUR-traktaten de filosofische uitgangspunten verkennen, richten de OVERWEGINGEN zich op de ontmoeting met de wereld. Zij onderzoeken maatschappelijke, culturele, architectonische, wetenschappelijke en filosofische ontwikkelingen zonder deze te beoordelen vanuit een vooraf vaststaand systeem. De essays zijn daarom geen aanvullingen op de traktaten en evenmin toepassingen ervan. Zij zijn pogingen om verschijnselen aandachtig te lezen en te verstaan vanuit dezelfde grondhouding waaruit ORITUR is ontstaan.

Ieder essay begint bij een concreet fenomeen: een gebouw, een stad, een persoon, een maatschappelijke ontwikkeling, een wetenschappelijke ontdekking of een culturele verandering. Vanuit dat vertrekpunt wordt gezocht naar de onderliggende vragen die ieder tijdperk kenmerken: welk mensbeeld ligt eraan ten grondslag, welk wereldbeeld wordt zichtbaar en welke houding vraagt het van de mens?

De essays willen niet overtuigen, maar onderzoeken. Zij zoeken niet naar definitieve antwoorden, maar naar een dieper verstaan. Daarom dragen zij de naam OVERWEGINGEN. Een overweging is geen conclusie, maar een uitnodiging tot aandachtig kijken, luisteren en denken.

Zoals een gebouw pas werkelijk betekenis krijgt wanneer het wordt bewoond, zo krijgen ook ideeën hun betekenis in de ontmoeting met de werkelijkheid. Iedere nieuwe ontwikkeling, iedere nieuwe vraag en iedere nieuwe tijd vraagt daarom opnieuw om bezinning.

De OVERWEGINGEN zijn een open reeks. Nieuwe essays kunnen zich aandienen wanneer ontwikkelingen daarom vragen. Niet omdat ORITUR onvolledig zou zijn, maar omdat een levende grondhouding zich steeds opnieuw verhoudt tot een wereld die blijft veranderen.

Misschien is dat ook de diepste betekenis van deze reeks.

Niet de wereld vastleggen.

Maar haar aandachtig tegemoet treden.

Vanuit de overtuiging dat de meest wezenlijke betekenis zich niet laat afdwingen, maar zich kan aandienen waar mens, plaats, tijd en werkelijkheid zich op elkaar afstemmen.

Voorwoord

Iedere tijd kent haar eigen vragen.

Sommige daarvan zijn nieuw. Andere keren steeds terug, ook al krijgen zij een andere naam. Zij gaan over de wijze waarop mensen samenleven, bouwen, geloven, besturen, leren, handelen en hun toekomst vormgeven. Vaak lijken deze vragen los van elkaar te staan. Toch ontstaat soms het vermoeden dat zij een gemeenschappelijke oorsprong hebben.

Onze tijd wordt gekenmerkt door een ongekende verbondenheid. Mensen, culturen en beschavingen ontmoeten elkaar dagelijks. Wetenschap, technologie, economie en communicatie hebben de wereld dichter bij elkaar gebracht dan ooit tevoren. Tegelijkertijd groeien de vragen naar identiteit, gemeenschap, leefbaarheid, religie, duurzaamheid en menselijke waardigheid. Niet omdat de wereld kleiner is geworden, maar omdat zij zichtbaarder is geworden.

Wanneer zulke vragen zich gelijktijdig aandienen, ontstaat bijna vanzelf de behoefte aan nieuwe antwoorden. Misschien vraagt onze tijd echter eerst om iets anders.

Misschien vraagt zij om nieuwe aandacht.

Deze beschouwing is geschreven vanuit de overtuiging dat achter veel maatschappelijke vraagstukken een voorafgaande werkelijkheid schuilgaat die gemakkelijk uit beeld raakt. Niet omdat zij verborgen is, maar omdat zij zo vanzelfsprekend lijkt dat zij nauwelijks nog wordt opgemerkt. Wie langer bij een vraag blijft stilstaan, ontdekt soms dat zij verwijst naar een diepere vraag. En dat juist daar nieuwe inzichten kunnen ontstaan.

Dit boek wil daarom niet overtuigen.

Het wil onderzoeken.

Niet oordelen.

Maar verstaan.

Niet zoeken naar een gemeenschappelijke conclusie.

Maar naar een gemeenschappelijke vraag.

Misschien begint iedere werkelijke ontmoeting precies daar.

Inleiding

Soms blijkt een vraag belangrijker te zijn dan het antwoord.

Vrijwel iedere beschaving heeft geprobeerd de wereld te begrijpen. Zij ontwikkelde taal, recht, religie, wetenschap, kunst, architectuur en vormen van samenleven. Achter deze ontwikkelingen ligt steeds dezelfde menselijke behoefte: de werkelijkheid verstaan en haar zó beantwoorden dat een leefbare wereld kan ontstaan.

De antwoorden verschillen.

De vraag misschien niet.

Toch wordt in onze tijd meestal gesproken over de antwoorden. Over duurzaamheid, economie, technologie, democratie, migratie, religie, identiteit of kunstmatige intelligentie. Ieder onderwerp heeft zijn eigen deskundigen, zijn eigen begrippen en zijn eigen debat. Daardoor ontstaat gemakkelijk de indruk dat het om afzonderlijke vraagstukken gaat.

Deze beschouwing vertrekt vanuit een ander vermoeden.

Misschien zijn deze onderwerpen niet het begin van het gesprek.

Misschien zijn zij er het gevolg van.

Want achter ieder maatschappelijk vraagstuk blijkt een voorafgaande vraag aanwezig te zijn. Achter duurzaamheid verschijnt de vraag naar leefbaarheid. Achter architectuur de vraag naar bewoning. Achter economie de vraag naar gemeenschap. Achter technologie de vraag naar de mens. En achter de ontmoeting tussen beschavingen verschijnt uiteindelijk de vraag hoe de mens zich tot de werkelijkheid zelf verhoudt.

Dat inzicht ontstond niet vooraf.

Het ontstond tijdens het schrijven.

Iedere beantwoorde vraag verwees naar een eerdere vraag. Iedere conclusie bleek een nieuw begin. Langzamerhand veranderde daardoor niet alleen de inhoud van deze beschouwing, maar ook haar richting. Zij groeide uit van een onderzoek naar de moderniteit tot een onderzoek naar de wijze waarop verschillende beschavingen de werkelijkheid verstaan.

Juist daardoor veranderde ook de betekenis van de ontmoeting tussen beschavingen. De ontmoeting bleek niet allereerst een politieke, economische of religieuze gebeurtenis te zijn. Zij werd zichtbaar als een

ontmoeting tussen verschillende manieren waarop mensen gedurende hun geschiedenis de werkelijkheid hebben leren verstaan.

Deze gedachte vraagt om terughoudendheid.

Zij vraagt niet welke beschaving gelijk heeft.

Zij vraagt evenmin om een nieuwe universele theorie.

Zij nodigt uit tot een andere houding.

Een houding waarin verschillen niet onmiddellijk hoeven te worden opgelost, maar eerst mogen worden verstaan. Want misschien zijn verschillen geen belemmering voor de ontmoeting, maar juist haar voorwaarde. Alleen waar verschillende werkelijkheden elkaar ontmoeten, kan iets zichtbaar worden wat binnen de eigen vanzelfsprekendheid verborgen bleef.

Deze beschouwing wil daarom geen systeem ontwikkelen.

Zij wil een weg gaan.

Een weg waarop de vragen steeds verder terugkeren naar hun oorsprong, totdat zichtbaar wordt dat achter wetenschap en religie, achter architectuur en economie, achter duurzaamheid en technologie, achter moderniteit en traditie uiteindelijk steeds dezelfde menselijke opgave verschijnt:

Hoe verhoudt de mens zich tot de werkelijkheid waarvan hij zelf deel uitmaakt?

Vanuit die vraag begint deze beschouwing.

Zoals ieder deel binnen **OVERWEGINGEN** wil ook dit essay geen definitieve conclusies trekken. Het wil uitnodigen tot beschouwing. Niet om het laatste woord te spreken, maar om een gesprek te openen waarin de werkelijkheid zich opnieuw kan laten verstaan.

Vanuit die gedachte begint de volgende overweging.

Inhoud

- OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR
- Voorwoord
- Inleiding

Essay

I - De moderniteit

II - De moderniteit ontmoet haar eigen traditie

III - De ontmoeting der beschavingen

IV - Verschil

V - De ontmoeting

VI - Duurzaamheid en leefbaarheid

VII - Architectuur en het ontstaan van plaats

VIII - De benoemde en de onbenoemde werkelijkheid

IX - Recht, gemeenschap en de natie

X - Handel, economie en de menselijke leefwereld

XI- Technologie, kunstmatige intelligentie en de menselijke maat

XII - De geschiedenis van de ontmoeting

XIII - Afstemming

XIV - ORITUR

Slotbeschouwing

Epiloog

Nawoord

I - De moderniteit

De moderniteit behoort zonder twijfel tot de meest invloedrijke ontwikkelingen uit de menselijke geschiedenis. Geen enkele periode heeft de wereld in zo korte tijd zo ingrijpend veranderd. Wetenschap, techniek, geneeskunde, industrialisatie, onderwijs, communicatie en democratische rechtsvorming hebben het leven van miljarden mensen diepgaand beïnvloed. Vrijwel iedere samenleving maakt tegenwoordig deel uit van deze ontwikkeling. De moderniteit is daarmee niet slechts een westers verschijnsel gebleven, maar uitgegroeid tot een mondiale werkelijkheid.

Deze ontwikkeling verdient allereerst erkenning. De moderne wetenschap heeft de mens een ongekend inzicht gegeven in de opbouw en werking van de natuurlijke werkelijkheid. Technologische innovaties hebben afstanden verkleind, levensverwachtingen verhoogd en mogelijkheden geschapen die eerdere generaties zich nauwelijks konden voorstellen. De moderne rechtsstaat heeft nieuwe vormen van vrijheid en rechtsbescherming ontwikkeld. Onderwijs en gezondheidszorg zijn voor grote delen van de wereld toegankelijk geworden. Ook de architectuur en stedenbouw hebben zich in een ongekend tempo ontwikkeld en aangepast aan de eisen van een snel veranderende samenleving.

De kracht van de moderniteit ligt in haar vermogen de werkelijkheid systematisch te onderzoeken. Zij observeert, analyseert, benoemt, meet, vergelijkt en toetst. Juist daardoor heeft zij een indrukwekkende kennis opgebouwd van de zichtbare en meetbare wereld. Deze wijze van denken heeft niet alleen de wetenschap veranderd, maar ook economie, bestuur, onderwijs, gezondheidszorg en uiteindelijk vrijwel alle terreinen van het maatschappelijk leven. De moderniteit ontwikkelde daarmee een universele taal waarin kennis overdraagbaar werd en samenwerking over nationale en culturele grenzen mogelijk werd.

Juist dit universele karakter verklaart voor een belangrijk deel haar wereldwijde invloed. Vrijwel iedere beschaving heeft zich de verworvenheden van de moderniteit in meer of mindere mate eigen gemaakt. Niet omdat daarmee bestaande culturen verdwenen, maar omdat de moderne wetenschap en techniek een praktische betekenis kregen die nationale en culturele grenzen overstijgt. De moderniteit werd daarmee niet alleen een historische ontwikkeling, maar tevens een gemeenschappelijke werkelijkheid waarin de mensheid zich in toenemende mate met elkaar verbonden weet.

Toch roept juist dit succes een nieuwe vraag op. Wanneer een wijze van denken zo algemeen wordt dat zij wereldwijd richting geeft aan wetenschap, politiek, economie en samenleving, ontstaat bijna vanzelf de neiging haar uitgangspunten als vanzelfsprekend te beschouwen. Iedere beschaving kent echter haar eigen geschiedenis en ontwikkelt haar eigen eerste begrippen waarmee zij de werkelijkheid verstaat. De vraag dient zich daarom aan of de moderniteit uitsluitend een verzameling wetenschappelijke en technische verworvenheden is, of tevens een bijzondere wijze waarop de mens de werkelijkheid heeft leren verstaan.

Deze vraag doet niets af aan de betekenis van de moderniteit. Integendeel. Juist wanneer haar grote verworvenheden worden erkend, ontstaat ruimte om haar eigen karakter beter te begrijpen. Niet om haar te bekritisieren, maar om haar plaats te bepalen binnen de veel langere geschiedenis van de menselijke beschaving. Want wanneer de moderniteit één bijzondere ontwikkeling vormt, rijst vanzelf een volgende vraag: hoe verhoudt zij zich tot de beschaving waaruit zij is voortgekomen?

II - De moderniteit ontmoet haar eigen traditie

Wanneer over de moderniteit wordt gesproken, lijkt het soms alsof zij samenvalt met de westerse beschaving. Alsof de geschiedenis van Europa vanzelfsprekend uitmondt in de moderne wereld en alles wat daaraan voorafging slechts een aanloop vormde. Een nadere beschouwing laat echter een rijker beeld zien.

De westerse beschaving is veel ouder dan de moderniteit. Zij heeft zich gedurende eeuwen ontwikkeld onder invloed van uiteenlopende culturen, religies en denktradities. De Griekse filosofie legde de basis voor een rationeel onderzoek naar de werkelijkheid. De Romeinse beschaving ontwikkelde een indrukwekkende rechtsorde en een uitzonderlijk vermogen tot bestuurlijke organisatie. Het christendom voegde daar een religieuze en morele dimensie aan toe die het mensbeeld, de gemeenschap en de betekenis van geschiedenis blijvend heeft beïnvloed. De middeleeuwen brachten universiteiten voort, ontwikkelden een rijke bouwcultuur en zochten voortdurend naar een verhouding tussen geloof en rede. De renaissance herontdekte de klassieke oudheid en stelde de mens opnieuw centraal als scheppend en onderzoekend wezen.

De moderniteit is uit deze lange geschiedenis voortgekomen. Zij staat er niet buiten en vormt evenmin een breuk met alles wat eraan voorafging. Veeleer legt zij nieuwe accenten. Waar eerdere perioden vooral zochten naar de samenhang tussen mens, gemeenschap, natuur en transcendentie, richt de moderniteit zich in toenemende mate op de systematische bestudering van de zichtbare werkelijkheid. De vraag hoe de wereld is opgebouwd en volgens welke wetmatigheden zij functioneert, komt steeds nadrukkelijker op de voorgrond te staan. Daarmee ontstaat een wijze van denken die zich in de daaropvolgende eeuwen ongekend zal ontwikkelen.

Juist hierin ligt de kracht van de moderniteit. Zij heeft de menselijke kennis verbreed op een schaal die zonder precedent is. Tegelijkertijd maakt deze ontwikkeling duidelijk dat de moderniteit niet de gehele westerse traditie vertegenwoordigt. Zij vormt één bijzonder hoofdstuk binnen een veel langere geschiedenis. Dat besef is van belang, omdat het ruimte schept om de moderniteit niet uitsluitend vanuit zichzelf te begrijpen, maar ook in relatie tot de tradities waaruit zij is voortgekomen.

Daarmee verandert ook de vraag. Niet langer luidt zij of de moderniteit gelijk heeft of ongelijk. De vraag wordt hoe zij zich verhoudt tot de rijkdom van haar eigen verleden. Welke vragen heeft zij overgenomen? Welke heeft zij verder ontwikkeld? En welke zijn gaandeweg minder nadrukkelijk geworden? Het beantwoorden van deze vragen vraagt niet om een oordeel, maar om een open onderzoek naar de wijze waarop beschavingen zich ontwikkelen.

Vanuit dit perspectief verschijnt ook de ontmoeting met andere beschavingen in een nieuw licht. Wanneer de moderniteit zelf onderdeel blijkt te zijn van een langere culturele ontwikkeling, wordt zij niet langer de maatstaf waarlangs andere beschavingen worden beoordeeld. Zij wordt één van de grote beschavingsvormen

waarmee de mensheid haar verhouding tot de werkelijkheid heeft gezocht. Daarmee ontstaat de mogelijkheid om ook andere beschavingen vanuit hun eigen geschiedenis te verstaan, niet als varianten van de moderniteit, maar als zelfstandige en evenwaardige uitdrukkingen van menselijke cultuur.

III- De ontmoeting der beschavingen

Wanneer de moderniteit wordt verstaan als één ontwikkeling binnen de veel langere geschiedenis van de westerse beschaving, verandert ook de wijze waarop andere beschavingen kunnen worden benaderd. Zij verschijnen niet langer als achterblijvers of voorlopers op eenzelfde ontwikkelingslijn, maar als zelfstandige beschavingen die ieder vanuit hun eigen geschiedenis antwoord hebben gezocht op dezelfde fundamentele vragen van het menselijk bestaan.

Vrijwel iedere beschaving heeft zich beziggehouden met de verhouding tussen mens en natuur, individu en gemeenschap, leven en dood, recht en verantwoordelijkheid, bouwen en wonen, orde en vrijheid. De vragen verschillen nauwelijks. De antwoorden des te meer. Juist daarin openbaart zich de rijkdom van de menselijke beschaving.

De Chinese beschaving ontwikkelde gedurende duizenden jaren een diep besef van harmonie, continuïteit en evenwicht. De Indiase beschaving richtte haar aandacht op de verhouding tussen mens, kosmos en levensorde. De islamitische beschaving bracht wetenschap, filosofie, kunst en religie bijeen binnen een samenhangende visie op het menselijk bestaan. Afrikaanse beschavingen ontwikkelden een sterk gemeenschapsbesef waarin de levende, de voorouders en de natuurlijke omgeving niet als afzonderlijke werkelijkheden werden ervaren. Vele inheemse culturen verstaan de mens niet als heerser over de natuur, maar als deelnemer aan een groter geheel waarin land, gemeenschap en leven onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

Deze voorbeelden zijn geen poging beschavingen te typeren of tot eenvoudige modellen terug te brengen. Iedere beschaving kent een rijke verscheidenheid aan tradities, perioden en onderlinge verschillen. Toch lijken zij allen een eigen taal te hebben ontwikkeld om de werkelijkheid te verstaan. Niet als een verzameling theorieën, maar als een wijze van leven waarin religie, architectuur, gemeenschap, recht, kunst en opvoeding met elkaar verbonden zijn.

Juist daarom verdient iedere beschaving het om vanuit haar eigen uitgangspunten te worden begrepen. Te vaak worden andere culturen beschreven vanuit begrippen die buiten hun eigen geschiedenis zijn ontstaan. Daarmee dreigt niet alleen misverstand, maar ook het verlies van datgene wat juist karakteristiek is voor hun eigen wijze van verstaan. Begrijpen vraagt daarom allereerst om de bereidheid een beschaving haar eigen begrippen te laten spreken.

Deze houding verandert ook de aard van de vergelijking. Vergelijken dient niet om vast te stellen welke beschaving de juiste antwoorden bezit. Evenmin om alle verschillen weg te relativiseren. De vergelijking krijgt pas betekenis wanneer zij zichtbaar maakt welke menselijke werkelijkheden iedere beschaving heeft leren verstaan en welke vragen zij gedurende haar geschiedenis centraal heeft gesteld.

Daarmee ontstaat een werkelijk gesprek tussen beschavingen. Niet een gesprek waarin één beschaving de maatstaf vormt voor alle andere, maar een ontmoeting tussen evenwaardige tradities die ieder iets zichtbaar maken van de menselijke werkelijkheid. De ontmoeting wordt dan geen discussie over superioriteit of achterstand, maar een gezamenlijk onderzoek naar de verschillende wijzen waarop de mens door de eeuwen heen geprobeerd heeft een leefbare wereld te laten ontstaan.

Juist op dit punt dient zich echter een nieuwe vraag aan. Wanneer iedere beschaving vanuit haar eigen geschiedenis de werkelijkheid heeft leren verstaan, waarin verschillen deze wijzen van verstaan dan eigenlijk? Liggen de verschillen in religie, taal, architectuur, bestuur of economie? Of verwijzen al deze zichtbare verschillen naar een dieper onderscheid dat daaraan voorafgaat? Misschien is het juist deze vraag die de ontmoeting tussen beschavingen haar werkelijke betekenis geeft.

IV - Verschil

De ontmoeting tussen beschavingen roept onvermijdelijk de vraag op waarin zij eigenlijk van elkaar verschillen. Het eerste antwoord lijkt eenvoudig. Zij verschillen in taal, religie, kunst, architectuur, politieke organisatie, economische ontwikkeling en maatschappelijke gewoonten. Deze verschillen zijn zichtbaar en vaak gemakkelijk te beschrijven. Toch ontstaat bij nadere beschouwing het vermoeden dat zij niet de oorsprong van het verschil vormen, maar er juist de uitdrukking van zijn.

Een gebouw verschilt van een ander gebouw omdat er een andere bouwtraditie aan ten grondslag ligt. Een rechtsorde verschilt omdat een samenleving rechtvaardigheid op een andere wijze verstaat. Religieuze tradities verschillen omdat zij de verhouding tussen mens en werkelijkheid anders onder woorden brengen. Onderwijs verschilt omdat verschillende culturen een verschillend mensbeeld ontwikkelen. Achter de zichtbare verschillen lijkt zich steeds een minder zichtbaar verschil te bevinden.

Misschien ligt het werkelijke onderscheid daarom niet in de uitkomsten, maar in de wijze waarop beschavingen de werkelijkheid benaderen. Iedere beschaving ontwikkelt in de loop van haar geschiedenis een eigen ordening van de werkelijkheid. Vanuit die ordening ontstaan haar begrippen, haar waarden, haar instituties en haar cultuur. Wat voor de ene beschaving vanzelfsprekend is, behoeft voor een andere beschaving eerst uitleg. Niet omdat één van beide ongelijk heeft, maar omdat zij vanuit verschillende eerste begrippen naar dezelfde werkelijkheid kijken.

Juist daarom vraagt de ontmoeting tussen beschavingen om een bijzondere houding. Wie uitsluitend kijkt naar de zichtbare verschillen, blijft gemakkelijk steken in vergelijkingen van gebruiken, religies of maatschappelijke systemen. Wie echter vraagt welke eerste begrippen aan deze verschillen voorafgaan, ontdekt dat iedere beschaving een eigen wijze van verstaan heeft ontwikkeld. Het verschil blijkt dan niet allereerst cultureel of politiek te zijn, maar cultuurfilosofisch.

Op dit punt verdient ook de moderniteit opnieuw aandacht. Haar grote kracht ligt in de uitzonderlijke ontwikkeling van wetenschap, techniek en systematisch onderzoek. Daarmee heeft zij de benoembare werkelijkheid in een ongekennde mate leren begrijpen. Zij onderzoekt, analyseert, meet, ordent en verklaart. Juist daardoor heeft zij een wereld voortgebracht waarin kennis zich voortdurend kan verdiepen en vernieuwen.

Opvallend is echter dat veel andere beschavingen daarnaast steeds een expliciete plaats hebben behouden voor datgene wat zich niet volledig laat reduceren tot menselijke kennis of beheersing. Dit komt niet alleen tot uitdrukking in de grote religieuze tradities, maar evenzeer in beschavingen waarin de verhouding tussen mens, gemeenschap, natuur en kosmos een dragende plaats inneemt. De wijze waarop deze werkelijkheid wordt verstaan verschilt sterk, maar de erkenning dat de menselijke werkelijkheid meer omvat dan het volledig benoembare lijkt opmerkelijk breed aanwezig.

Deze constatering vraagt om grote terughoudendheid. Zij zegt niets over de waarheid van religies of levensbeschouwingen en evenmin over de juistheid van een bepaalde cultuur. Zij maakt slechts zichtbaar dat beschavingen verschillende accenten leggen in hun verhouding tot dezelfde werkelijkheid. Juist daarin ligt hun eigenheid.

Misschien is dit wel de diepste betekenis van verschil. Niet dat beschavingen verschillende werkelijkheden bewonen, maar dat zij dezelfde werkelijkheid vanuit verschillende eerste begrippen hebben leren verstaan. Verschil wordt dan geen probleem dat opgelost moet worden, maar een bron van inzicht. Want juist doordat beschavingen van elkaar verschillen, kunnen zij elkaar iets laten zien wat binnen de eigen vanzelfsprekendheid gemakkelijk uit beeld raakt.

Vanuit dit perspectief veranderen ook de grote vraagstukken van onze tijd van karakter. Architectuur, duurzaamheid, onderwijs, religie, democratie en kunstmatige intelligentie blijken dan niet uitsluitend technische of maatschappelijke vraagstukken te zijn. Zij worden ook uitdrukking van de wijze waarop beschavingen de werkelijkheid verstaan. Juist daarom kunnen zij de ontmoeting tussen beschavingen verdiepen en tegelijkertijd nieuwe vragen oproepen. Het is deze ontmoeting die in de volgende hoofdstukken verder zal worden onderzocht.

V - De ontmoeting

Wanneer beschavingen elkaar ontmoeten, ontmoeten niet alleen mensen elkaar. Evenmin ontmoeten uitsluitend religies, talen of politieke systemen elkaar. Wat elkaar werkelijk ontmoet, zijn verschillende wijzen waarop de werkelijkheid gedurende eeuwen is verstaan. Juist daarom gaat een ontmoeting tussen beschavingen altijd dieper dan een uitwisseling van gewoonten of kennis. Zij raakt de wijze waarop mensen zichzelf, de ander en de wereld begrijpen.

De geschiedenis laat zien dat zulke ontmoetingen nooit nieuw zijn geweest. Handel bracht beschavingen met elkaar in contact. Reizigers namen ideeën mee naar andere landen. Religies verspreidden zich over continenten. Wetenschappelijke inzichten werden vertaald en verder ontwikkeld. Ook oorlogen, migratie en koloniale expansie hebben beschavingen met elkaar verbonden. Iedere ontmoeting heeft sporen nagelaten, niet alleen in steden en landschappen, maar ook in het denken zelf.

Toch verliepen deze ontmoetingen zelden vanuit gelijkwaardigheid. Vaak bepaalde de sterkste economische, militaire of politieke macht de voorwaarden waaronder de ontmoeting plaatsvond. Daarmee ontstond gemakkelijk de indruk dat ook de wijze waarop deze beschaving de werkelijkheid verstond, vanzelfsprekend of universeel was. Juist daar begint een cultuurfilosofische vraag die tot op de dag van vandaag actueel is.

De mondiale verspreiding van de moderniteit heeft deze vraag in een nieuwe vorm zichtbaar gemaakt. Wetenschap, techniek, economie, onderwijs en communicatie hebben een gemeenschappelijke wereld gecreëerd waarin vrijwel iedere beschaving participeert. Tegelijkertijd dragen deze beschavingen hun eigen historische ervaringen, religieuze tradities, culturele herinneringen en vormen van gemeenschapsleven met zich mee. Zij nemen deel aan dezelfde mondiale werkelijkheid, zonder daarmee hun eigen wijze van verstaan volledig te verliezen.

Juist daarom blijkt de ontmoeting tussen beschavingen geen overgang van de ene cultuur naar de andere te zijn. Zij is een voortdurende wisselwerking waarin mensen proberen nieuwe werkelijkheden te begrijpen zonder hun eigen geschiedenis te verloochenen. Dat proces verloopt niet zonder spanning. Verschillen worden zichtbaar. Misverstanden ontstaan. Soms groeit wederzijds begrip, soms juist verwijdering. Toch behoren ook deze spanningen tot de ontmoeting zelf. Zij laten zien dat beschavingen niet slechts kennis uitwisselen, maar hun diepste uitgangspunten met elkaar confronteren.

Misschien ligt hierin één van de grootste opgaven van de eenentwintigste eeuw. Niet het ontwikkelen van één wereldcultuur waarin alle verschillen verdwijnen, maar het leren ontmoeten van beschavingen zonder dat één daarvan vanzelfsprekend het uitgangspunt vormt. Dat vraagt niet om culturele vrijblijvendheid, maar om een houding van wederkerigheid. Pas wanneer beschavingen elkaar als evenwaardige bronnen van menselijk inzicht benaderen, ontstaat de mogelijkheid werkelijk van elkaar te leren.

Deze ontmoeting vraagt daarom niet allereerst om nieuwe theorieën, maar om een andere houding. Niet de vraag welke beschaving de juiste antwoorden bezit, maar welke vragen iedere beschaving gedurende haar geschiedenis heeft leren stellen. Misschien ligt juist daarin de mogelijkheid van een nieuwe vorm van afstemming. Niet doordat verschillen verdwijnen, maar doordat zij worden verstaan als uitdrukking van verschillende manieren waarop mensen geprobeerd hebben een leefbare wereld te laten ontstaan.

Vanuit deze gedachte kunnen ook de grote vraagstukken van onze tijd opnieuw worden gezien. Architectuur, duurzaamheid, onderwijs, religie, democratie en kunstmatige intelligentie zijn dan niet langer uitsluitend afzonderlijke maatschappelijke thema's. Zij worden vensters waardoor zichtbaar wordt hoe verschillende beschavingen de werkelijkheid verstaan en welke gevolgen dat heeft voor de inrichting van de menselijke leefwereld.

VI - Duurzaamheid en leefbaarheid

Weinig onderwerpen hebben zich in de afgelopen decennia zo nadrukkelijk in het maatschappelijke debat geplaatst als duurzaamheid. Vrijwel iedere overheid, onderneming, onderwijsinstelling en maatschappelijke organisatie houdt zich ermee bezig. Klimaatverandering, energiegebruik, grondstoffen, biodiversiteit en circulaire economie hebben duurzaamheid tot een mondiale opgave gemaakt. De moderniteit toont hierin opnieuw haar grote kracht. Wetenschappelijk onderzoek maakt milieuproblemen zichtbaar, technologische ontwikkelingen bieden nieuwe mogelijkheden en internationale samenwerking probeert gezamenlijke oplossingen te vinden voor vraagstukken die nationale grenzen overstijgen.

Toch roept juist het mondiale karakter van duurzaamheid een nieuwe vraag op. Wanneer vrijwel alle beschavingen deelnemen aan hetzelfde debat, verstaan zij duurzaamheid dan ook op dezelfde wijze? Of wordt achter hetzelfde woord iets verschillends bedoeld?

Deze vraag verdient aandacht, omdat duurzaamheid niet in een culturele leegte ontstaat. Ook zij wordt verstaan vanuit de eerste begrippen waarmee een beschaving de werkelijkheid ordent. Juist daarom blijkt dat veel niet-westerse beschavingen duurzaamheid zelden als een afzonderlijk maatschappelijk ideaal hebben ontwikkeld. Dat betekent niet dat zij onzorgvuldig omgaan met hun leefomgeving of minder oog hebben voor de toekomst. Integendeel. In veel van deze beschavingen maakt de zorg voor mens, gemeenschap, natuur en volgende generaties reeds deel uit van een bredere visie op het leven zelf.

Daarmee verandert ook de vraag. Niet langer luidt zij hoe duurzaamheid wereldwijd kan worden ingevoerd, maar welke plaats duurzaamheid inneemt binnen verschillende beschavingen. Voor de moderniteit is duurzaamheid veelal een antwoord op problemen die zijn ontstaan door industrialisatie, economische groei en een toenemende belasting van de natuurlijke omgeving. Binnen andere beschavingen lijkt een vergelijkbare zorg vaak reeds besloten te liggen in begrippen als gemeenschap, rentmeesterschap, harmonie, wederkerigheid of verbondenheid met plaats en landschap. Duurzaamheid verschijnt daar niet noodzakelijk als afzonderlijk doel, maar als een vanzelfsprekend gevolg van een leefwijze.

Juist daarom kan de ontmoeting tussen beschavingen ook het duurzaamheidsdebat verdiepen. Niet omdat de ene beschaving duurzamer zou zijn dan de andere, maar omdat verschillende beschavingen verschillende uitgangspunten zichtbaar maken. De moderniteit heeft duurzaamheid vooral ontwikkeld als een vraag naar verantwoord handelen binnen een complexe technologische samenleving. Veel andere beschavingen herinneren eraan dat verantwoord handelen niet los kan worden gezien van de wijze waarop mensen zich tot hun leefwereld verhouden.

Misschien ligt hierin een belangrijk onderscheid tussen duurzaamheid en leefbaarheid. Duurzaamheid richt zich op het voortbestaan van natuurlijke en maatschappelijke systemen. Leefbaarheid vraagt allereerst naar de kwaliteit van de menselijke leefwereld waarin deze systemen betekenis krijgen. Wanneer een samenleving

werkelijk leefbaar is, ontstaat zorg voor de omgeving niet uitsluitend vanuit regelgeving of techniek, maar vanuit een dieper besef van verbondenheid met plaats, gemeenschap en toekomst.

Daarmee wordt leefbaarheid geen alternatief voor duurzaamheid, maar haar voorafgaande horizon. Niet omdat duurzaamheid onbelangrijk zou zijn, maar omdat iedere duurzame samenleving uiteindelijk afhankelijk blijft van de wijze waarop mensen hun wereld bewonen, verstaan en gezamenlijk vormgeven. Misschien ligt juist daarin de bijdrage die de ontmoeting tussen beschavingen aan het huidige debat kan leveren. Niet door het duurzaamheidsvraagstuk te vervangen, maar door zichtbaar te maken dat veel beschavingen reeds eeuwenlang begrippen hebben ontwikkeld waarin de menselijke leefwereld het natuurlijke vertrekpunt vormt.

De vraag verschuift daarmee opnieuw. Niet: *hoe maken wij de wereld duurzamer?* Maar eerst: *wat maakt een wereld leefbaar?* Misschien is juist deze vraag de gemeenschappelijke grond waarop verschillende beschavingen elkaar werkelijk kunnen ontmoeten.

VII- Architectuur en het ontstaan van plaats

Misschien laat geen enkel menselijk werk zo duidelijk zien hoe een beschaving de werkelijkheid verstaat als haar architectuur. Gebouwen zijn meer dan een verzameling stenen, hout of beton. Zij geven uitdrukking aan de wijze waarop mensen zich tot elkaar, tot de natuur en tot hun leefwereld verhouden. Iedere beschaving bouwt. Toch bouwt geen enkele beschaving op dezelfde wijze.

De verschillen worden vaak gezocht in stijl, materiaalgebruik of constructietechniek. Men spreekt over klassieke architectuur, gotiek, islamitische architectuur, Japanse architectuur, Afrikaanse bouwtradities of moderne architectuur. Deze benamingen beschrijven echter vooral de verschijningsvorm. Zij zeggen nog weinig over de vraag waarom deze architectuur juist zo is ontstaan.

Wanneer architectuur vanuit verschillende beschavingen wordt beschouwd, blijkt dat gebouwen veel meer zijn dan afzonderlijke objecten. Zij maken deel uit van een groter geheel waarin landschap, gemeenschap, klimaat, religie, economie en dagelijks leven met elkaar verbonden zijn. Een woning staat niet los van de familie. Een straat niet los van de gemeenschap. Een stad niet los van haar landschap. Architectuur vormt daardoor niet alleen een gebouwde werkelijkheid, maar ook een culturele werkelijkheid.

Juist hierin wordt een belangrijk verschil zichtbaar met de wijze waarop de moderniteit architectuur veelal heeft benaderd. De moderne architectuur heeft zich in belangrijke mate ontwikkeld vanuit het autonome gebouw. Constructie, functie, techniek, programma en vorm kregen een zelfstandige betekenis. Deze ontwikkeling heeft een indrukwekkende architectonische rijkdom voortgebracht en tegelijkertijd de mogelijkheden van bouwen aanzienlijk vergroot. Toch ontstond daarmee ook de neiging architectuur primair als object te beschouwen.

Veel traditionele beschavingen lijken een andere benadering te kennen. Daar staat niet het gebouw centraal, maar de plaats. Bouwen wordt onderdeel van een groter proces waarin gemeenschap, landschap, klimaat, ritme van het dagelijks leven en culturele continuïteit met elkaar verweven zijn. Architectuur verschijnt dan niet allereerst als ontwerp, maar als een geleidelijk ontstaan van menselijke bewoning. Het gebouw is daarvan de uitdrukking, niet het beginpunt.

Hierdoor verandert ook de betekenis van architectuur zelf. Wanneer architectuur uitsluitend wordt verstaan als object, wordt haar kwaliteit vooral beoordeeld aan de hand van vorm, techniek, duurzaamheid of esthetiek. Wanneer architectuur daarentegen wordt verstaan als het ontstaan van een leefbare plaats, verschuift de aandacht naar de wijze waarop mensen zich met hun omgeving verbinden. Identificatie, gemeenschap, herinnering, schoonheid en dagelijkse bewoning worden dan even wezenlijke aspecten van architectuur als constructie of functie.

Misschien ligt juist hierin een belangrijke les die de ontmoeting tussen beschavingen zichtbaar maakt. Niet dat de moderne architectuur moet terugkeren naar vroegere bouwtradities, noch dat traditionele architectuur superieur zou zijn aan moderne vormen van bouwen. De ontmoeting nodigt uit tot een andere vraag. Welke werkelijkheid probeert architectuur zichtbaar te maken? Gaat zij in de eerste plaats over het gebouw, of over de leefwereld die door het gebouw mogelijk wordt?

Deze vraag raakt opnieuw aan het onderscheid tussen duurzaamheid en leefbaarheid. Een gebouw kan technisch duurzaam zijn zonder werkelijk leefbaar te worden. Omgekeerd kan een gebouw dat gedurende eeuwen door een gemeenschap wordt gedragen, voortdurend worden aangepast en nieuwe betekenissen krijgen, juist daardoor een uitzonderlijke duurzaamheid ontwikkelen. Niet omdat duurzaamheid het uitgangspunt was, maar omdat leefbaarheid haar voortdurend heeft voortgebracht.

Architectuur wordt daarmee meer dan een technische of artistieke discipline. Zij wordt een uitdrukking van de wijze waarop een beschaving haar verhouding tot de werkelijkheid vormgeeft. Juist daarom kan de ontmoeting tussen beschavingen ook de architectuur verrijken. Niet door stijlen of vormen over te nemen, maar door opnieuw te onderzoeken wat bouwen eigenlijk betekent. Misschien ontstaat architectuur pas werkelijk wanneer een gemeenschap zich duurzaam met een plaats verbindt en daarin meer herkent dan een gebouw alleen.

VIII - De benoemde en de onbenoemde werkelijkheid

Wanneer beschavingen elkaar ontmoeten, worden niet alleen verschillen zichtbaar in taal, religie, architectuur of maatschappelijke organisatie. Langzamerhand tekent zich een dieper onderscheid af. Niet zozeer in wat mensen geloven, maar in de wijze waarop zij zich tot de werkelijkheid verhouden.

De moderniteit heeft de benoembare werkelijkheid op een ongekennde wijze leren onderzoeken. De natuurwetenschappen, geneeskunde, techniek en tal van andere disciplines hebben zichtbaar gemaakt hoe de wereld functioneert. Door waarnemen, meten, analyseren en toetsen is een indrukwekkende kennis ontstaan die de menselijke beschaving diepgaand heeft veranderd. Deze ontwikkeling behoort zonder twijfel tot de grootste verworvenheden van de moderniteit.

Toch valt tegelijkertijd iets anders op. Vrijwel alle grote beschavingen hebben, ieder op geheel eigen wijze, steeds een plaats behouden voor een werkelijkheid die zich niet volledig laat reduceren tot menselijke kennis of beheersing. Deze werkelijkheid wordt verschillend benoemd en verschillend verstaan. Zij verschijnt in religieuze tradities, in kosmologische voorstellingen, in naturalistische wereldbeelden en in culturele gebruiken die generaties lang zijn doorgegeven. Juist de verscheidenheid van deze uitdrukkingen laat zien dat het hier niet gaat om één religieuze leer, maar om een veel bredere menselijke ervaring.

Het christendom spreekt over een werkelijkheid die de mens voorafgaat. De islam verstaat de schepping als een werkelijkheid die uiteindelijk aan God toebehoort. Het jodendom kent een diep besef van de heiligheid van de geschiedenis en het verbond. Het hindoeïsme, het taoïsme, het boeddhisme en talrijke andere tradities kennen ieder hun eigen wijze waarop de menselijke werkelijkheid wordt geplaatst binnen een groter geheel. Ook veel Afrikaanse, Aboriginal- en inheemse culturen verstaan de mens niet als een op zichzelf staand individu, maar als deelnemer aan een werkelijkheid die de gemeenschap, de natuur, de voorouders en het leven zelf omvat.

Deze beschouwing doet geen uitspraak over de waarheid van deze verschillende tradities. Dat behoort niet tot haar bedoeling. Zij constateert slechts dat zeer uiteenlopende beschavingen, onafhankelijk van elkaar, ruimte hebben behouden voor een werkelijkheid die zich niet volledig laat objectiveren. Opmerkelijk genoeg lijkt juist deze houding veel minder nadrukkelijk aanwezig binnen het moderne denken, waar de aandacht zich in belangrijke mate heeft gericht op datgene wat onderzocht, benoemd en verklaard kan worden.

Hier ontstaat echter gemakkelijk een misverstand. Daarmee wordt niet gezegd dat de moderniteit de onbenoembare werkelijkheid ontkent. Evenmin wordt beweerd dat religieuze of traditionele beschavingen de benoembare werkelijkheid zouden afwijzen. Iedere beschaving kent beide. Het verschil lijkt veeleer te liggen in de plaats die zij aan beide geeft. Waar de moderniteit haar grootste ontwikkeling heeft gevonden in het systematisch onderzoeken van de benoembare werkelijkheid, hebben veel andere beschavingen daarnaast een expliciete plaats behouden voor datgene wat zich uiteindelijk aan volledige objectivering onttrekt.

Misschien verklaart juist dit onderscheid waarom dezelfde maatschappelijke vraagstukken zo verschillend worden benaderd. Architectuur wordt dan niet uitsluitend een technische opgave, maar ook een vraag naar plaats en betekenis. Duurzaamheid wordt niet alleen een ecologisch vraagstuk, maar ook een vraag naar de wijze waarop mensen hun leefwereld verstaan. Onderwijs wordt meer dan kennisoverdracht alleen; het wordt ook de overdracht van een wijze van leven. Religie wordt daarmee niet uitsluitend een verzameling overtuigingen, maar eveneens een uitdrukking van de wijze waarop een beschaving zich tot de werkelijkheid verhoudt.

Juist hierin kan de ontmoeting tussen beschavingen een onverwachte betekenis krijgen. Niet omdat de ene beschaving de andere zou moeten overtuigen, maar omdat zij elkaar kunnen helpen hun eigen uitgangspunten beter te verstaan. De moderniteit laat zien wat de menselijke rede vermag. Andere beschavingen herinneren eraan dat niet iedere werkelijkheid volledig samenvalt met wat de mens kan benoemen. Misschien ligt de werkelijke ontmoeting daarom niet tussen religies, culturen of politieke systemen, maar tussen verschillende wijzen waarop de mens zich tot dezelfde werkelijkheid verhoudt.

Deze gedachte behoeft geen conclusie. Zij vraagt slechts om een open houding. Want zodra de ontmoeting tussen beschavingen wordt verstaan als een ontmoeting tussen verschillende wijzen van verstaan, verandert ook het gesprek zelf. Het gaat niet langer om de vraag wie gelijk heeft, maar om de vraag wat iedere beschaving zichtbaar heeft leren maken. Juist daarin kan hun verschil een bron van wederzijds inzicht worden.

IX - Recht, gemeenschap en de natie

Waar mensen samenleven, ontstaat de behoefte aan ordening. Iedere beschaving heeft daarom, vanaf haar vroegste ontstaan, vormen ontwikkeld waarin recht, verantwoordelijkheid en wederzijdse verplichtingen gestalte krijgen. Recht behoort daarmee niet uitsluitend tot de politieke geschiedenis, maar tot de geschiedenis van de beschaving zelf. Het is één van de manieren waarop mensen proberen een leefbare gemeenschap in stand te houden.

Hoewel rechtsstelsels onderling sterk verschillen, beantwoorden zij steeds dezelfde fundamentele vragen. Wat is rechtvaardigheid? Hoe worden conflicten opgelost? Welke verantwoordelijkheid dragen mensen voor elkaar? Hoe worden vrijheid en gemeenschap met elkaar verbonden? Iedere beschaving heeft daarop eigen antwoorden ontwikkeld, voortgekomen uit haar geschiedenis, religie, gebruiken en maatschappelijke verhoudingen. Recht ontstaat daardoor niet in een abstracte ruimte, maar groeit mee met de cultuur waarvan het deel uitmaakt.

De moderniteit heeft het recht op ongekende wijze verder ontwikkeld. De democratische rechtsstaat, de scheiding der machten, de bescherming van grondrechten en de gelijkheid voor de wet behoren tot haar grootste verworvenheden. Zij hebben een politieke orde mogelijk gemaakt waarin vrijheid, verantwoordelijkheid en rechtszekerheid een vaste plaats hebben gekregen. Deze ontwikkeling heeft niet alleen de westerse wereld gevormd, maar is geleidelijk uitgegroeid tot het overheersende staatsmodel van vrijwel de gehele wereld.

Daarmee verschijnt ook de moderne natiestaat. Vrijwel alle beschavingen organiseren zich tegenwoordig in staten met een grondgebied, een regering, een rechtssysteem en internationale erkenning. In die zin heeft de moderniteit een gemeenschappelijke politieke taal voortgebracht die wereldwijd wordt gebruikt.

Toch roept juist dit succes een nieuwe vraag op. Is een beschaving hetzelfde als een natie?

Bij nadere beschouwing blijkt dat beide begrippen niet samenvallen. Een natie is een politieke ordening. Een beschaving is een historisch en cultureel gegroeide gemeenschap. Zij omvat taal, herinnering, religie, kunst, architectuur, gebruiken, verhalen en gedeelde ervaringen die vaak vele eeuwen ouder zijn dan de moderne staat waarin zij tegenwoordig leeft.

Daardoor kan één beschaving zich over meerdere staten uitstrekken, terwijl één staat verschillende beschavingen kan omvatten. De islamitische beschaving is niet gebonden aan één natie. De Chinese beschaving reikt verder terug dan de moderne Chinese staat. De Europese beschaving is ouder dan de huidige Europese staten. Ook vele Afrikaanse en inheemse culturen laten zien dat beschaving niet noodzakelijk samenvalt met politieke grenzen.

Dit onderscheid helpt ook hedendaagse maatschappelijke vraagstukken beter te begrijpen. Migratie, integratie, internationale samenwerking en geopolitieke spanningen spelen zich niet uitsluitend af tussen staten, maar evenzeer tussen beschavingen die ieder hun eigen historische ontwikkeling hebben doorgemaakt. Politieke overeenkomsten kunnen worden gesloten, terwijl culturele verschillen blijven bestaan. Omgekeerd kunnen beschavingen een diepe verwantschap ervaren, ook wanneer zij over verschillende staten zijn verdeeld.

Daarmee wordt de betekenis van de rechtsstaat geenszins kleiner. Integendeel. Juist in een wereld waarin beschavingen elkaar steeds intensiever ontmoeten, blijft een onafhankelijke en rechtvaardige rechtsorde een onmisbare voorwaarde voor een vreedzame samenleving. Tegelijkertijd herinnert de ontmoeting tussen beschavingen eraan dat recht nooit volledig los verkrijgbaar is van de gemeenschap waarin het leeft. Wetgeving alleen schept nog geen beschaving. Zij vraagt om mensen die haar dragen, verstaan en in het dagelijks leven gestalte geven.

Misschien ligt juist daarin het onderscheid tussen natie en beschaving. De natie organiseert het samenleven. De beschaving geeft daaraan betekenis. Waar beide elkaar versterken, kan een samenleving zich duurzaam ontwikkelen. Waar zij uiteen beginnen te lopen, ontstaat gemakkelijk vervreemding tussen bestuur en gemeenschap. Juist daarom vraagt de ontmoeting tussen beschavingen niet alleen om kennis van elkaars rechtsstelsels, maar ook om begrip van de culturele werkelijkheden waaruit deze zijn voortgekomen.

X - Handel, economie en de menselijke leefwereld

Geen enkele beschaving leeft op zichzelf. Sinds de vroegste menselijke nederzettingen hebben mensen goederen uitgewisseld, grondstoffen vervoerd, markten opgericht en handelsroutes ontwikkeld. Handel behoort daarmee niet uitsluitend tot de economische geschiedenis, maar tot de geschiedenis van de menselijke ontmoeting. Waar handel ontstaat, ontmoeten ook talen, gebruiken, religies, technieken en ideeën elkaar.

De geschiedenis van de mensheid laat zien dat handel veel ouder is dan de moderne economie. De Zijderoute verbond Oost en West gedurende vele eeuwen. De Middellandse Zee vormde een ontmoetingsplaats van beschavingen. Afrika kende omvangrijke handelsnetwerken lang voordat Europese zeevaart daar haar invloed deed gelden. De Indische Oceaan was eeuwenlang een gebied waar Arabische, Afrikaanse, Indiase en Zuidoost-Aziatische culturen elkaar ontmoetten. Handel was daarmee niet alleen een uitwisseling van goederen, maar ook van kennis, verhalen, technieken en levenswijzen.

De moderniteit heeft deze ontwikkeling op ongekende wijze uitgebreid. Industrialisatie, wereldhandel, financiële systemen, internationale ondernemingen en digitale communicatie hebben een wereldeconomie voortgebracht waarin vrijwel iedere samenleving participeert. Producten leggen duizenden kilometers af voordat zij de gebruiker bereiken. Grondstoffen worden gewonnen op één continent, verwerkt op een ander en geconsumeerd op een derde. Geen enkele beschaving staat nog buiten deze onderlinge verwevenheid.

Juist deze ontwikkeling behoort tot de grote verworvenheden van de moderniteit. Zij heeft miljoenen mensen toegang gegeven tot voedsel, kennis, medische zorg, techniek en welvaart. Tegelijkertijd heeft zij duidelijk gemaakt hoe sterk beschavingen van elkaar afhankelijk zijn geworden. Economie is daarmee niet langer uitsluitend een nationale aangelegenheid, maar een mondiale werkelijkheid.

Toch roept ook deze ontwikkeling een nieuwe vraag op. Wat verstaan verschillende beschavingen eigenlijk onder economie?

Binnen de moderniteit wordt economie veelal benaderd als de wijze waarop productie, handel, arbeid, kapitaal en consumptie worden georganiseerd. Groei, efficiëntie, innovatie en productiviteit vormen daarbij belangrijke begrippen. Deze benadering heeft een enorme dynamiek voortgebracht en de materiële ontwikkeling van grote delen van de wereld mogelijk gemaakt.

Veel andere beschavingen plaatsen economie echter van oudsher binnen een bredere maatschappelijke samenhang. Handel staat daar niet los van gemeenschap, familie, religie, landschap of wederkerigheid. Economische activiteit maakt deel uit van het leven, maar vormt niet noodzakelijk het uitgangspunt ervan. Grond wordt niet uitsluitend gezien als productiemiddel, maar ook als woonplaats, erfgoed, herinnering of

gemeenschappelijk bezit. Rijkdom wordt niet alleen uitgedrukt in bezit, maar ook in onderlinge verbondenheid, continuïteit en verantwoordelijkheid voor volgende generaties.

Deze constatering vraagt opnieuw om terughoudendheid. Zij zegt niet dat de ene economische ordening beter is dan de andere. Iedere beschaving heeft haar eigen antwoorden ontwikkeld op de vraag hoe mensen hun bestaan organiseren. Wel maakt zij zichtbaar dat economie nooit volledig los verkrijgbaar is van de wijze waarop een beschaving de menselijke leefwereld verstaat.

Misschien verklaart juist dit waarom discussies over grondstoffen, energie, internationale handel en economische groei vaak meer zijn dan economische vraagstukken alleen. Achter deze debatten liggen verschillende opvattingen over eigendom, verantwoordelijkheid, gemeenschap en de verhouding tussen mens en natuur. De economie blijkt daarmee niet uitsluitend een systeem van productie en consumptie te zijn, maar ook een uitdrukking van een beschaving.

Juist hierin kan de ontmoeting tussen beschavingen opnieuw tot inzicht leiden. De moderniteit laat zien welke mogelijkheden ontstaan wanneer kennis, techniek en economische organisatie zich vrij kunnen ontwikkelen. Andere beschavingen herinneren eraan dat economie uiteindelijk ten dienste staat van het leven zelf. Niet de economie maakt een samenleving leefbaar, maar een leefbare samenleving geeft richting aan haar economie.

Misschien ligt juist daarin een van de grootste uitdagingen van de eenentwintigste eeuw. Niet de keuze tussen economische groei of maatschappelijke verantwoordelijkheid, maar het opnieuw verstaan van de plaats die economie inneemt binnen de menselijke leefwereld. Want waar economie haar verbinding met de leefwereld verliest, dreigt zij een doel op zichzelf te worden. Waar zij daarentegen uit een leefbare gemeenschap voortkomt, blijft zij een middel om mens, samenleving en toekomst met elkaar te verbinden.

XI- Technologie, kunstmatige intelligentie en de menselijke maat

De geschiedenis van de mensheid is tegelijkertijd de geschiedenis van haar gereedschappen. Vanaf het moment dat de eerste werktuigen werden vervaardigd, heeft de mens zijn mogelijkheden voortdurend uitgebreid. Landbouw, scheepvaart, drukkunst, stoommachine, elektriciteit, computer en internet hebben de menselijke beschaving telkens ingrijpend veranderd. Technologie behoort daarmee niet uitsluitend tot de geschiedenis van de wetenschap, maar tot de geschiedenis van de menselijke beschaving zelf.

De moderniteit heeft deze ontwikkeling in een ongekend tempo voortgebracht. Wetenschappelijk onderzoek en technische innovatie versterken elkaar voortdurend en maken ontwikkelingen mogelijk die eerdere generaties nauwelijks konden voorzien. Kunstmatige intelligentie vormt daarvan voorlopig het meest recente voorbeeld. Zij vergroot niet alleen de snelheid waarmee informatie wordt verwerkt, maar verandert ook de wijze waarop kennis wordt verzameld, geordend en toegepast. Daarmee raakt zij vrijwel ieder terrein van het maatschappelijk leven.

Juist hierin toont de moderniteit opnieuw haar bijzondere kracht. Zij zoekt voortdurend naar nieuwe mogelijkheden om menselijke beperkingen te overwinnen. Technologie wordt daarmee een uitdrukking van creativiteit, nieuwsgierigheid en het verlangen de wereld beter te begrijpen. Zonder deze houding zouden veel medische, wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen eenvoudigweg niet mogelijk zijn geweest.

Toch roept iedere technologische ontwikkeling ook nieuwe vragen op. Niet alleen wat techniek kan, maar ook welke plaats zij binnen het menselijk bestaan inneemt. Technologie verandert immers niet uitsluitend de wereld om ons heen. Zij verandert ook de wijze waarop mensen werken, leren, communiceren, wonen en samenleven. Daarmee raakt zij uiteindelijk aan de vraag hoe de menselijke leefwereld wordt ingericht.

Juist hier wordt opnieuw zichtbaar dat verschillende beschavingen technologie niet los zien van hun bredere mensbeeld. Voor de één staat vooruitgang centraal, voor de ander evenwicht; voor de één efficiëntie, voor de ander gemeenschap; voor de één beheersing, voor de ander verantwoordelijkheid. Technologie verschijnt daardoor nooit als een neutraal verschijnsel. Zij krijgt betekenis binnen de cultuur die haar toepast.

Kunstmatige intelligentie maakt deze vraag bijzonder actueel. Zij kan kennis toegankelijk maken, medische zorg verbeteren, wetenschappelijk onderzoek versnellen en complexe maatschappelijke vraagstukken helpen analyseren. Tegelijkertijd roept zij vragen op over menselijke verantwoordelijkheid, creativiteit, onderwijs, arbeid en besluitvorming. Niet omdat de techniek deze vragen veroorzaakt, maar omdat zij bestaande vragen zichtbaar maakt in een nieuwe context.

Misschien ligt juist daarin haar grootste betekenis. Kunstmatige intelligentie vraagt de mens opnieuw naar zichzelf. Wat onderscheidt kennis van inzicht? Wat is het verschil tussen informatie en wijsheid? Kan verantwoordelijkheid worden geautomatiseerd? Wat betekent menselijke creativiteit wanneer ook machines patronen leren herkennen? En welke plaats behoudt de mens wanneer techniek steeds meer taken kan overnemen?

Deze vragen laten zich niet uitsluitend technisch beantwoorden. Zij raken aan de wijze waarop beschavingen de mens verstaan. Is de mens allereerst een producerend wezen, een rationeel wezen, een sociaal wezen of een spiritueel wezen? Iedere beschaving legt daarin haar eigen accenten. Juist daarom kan de ontmoeting tussen beschavingen ook het gesprek over technologie verdiepen. Niet door technische ontwikkeling af te remmen, maar door haar opnieuw te verbinden met de vraag waartoe zij uiteindelijk dient.

Misschien is dat de menselijke maat waar iedere technologische ontwikkeling uiteindelijk naar terugkeert. Niet de vraag hoeveel techniek mogelijk is, maar hoe techniek kan bijdragen aan een leefbare wereld. Wanneer technologie losraakt van deze vraag, dreigt zij een doel op zichzelf te worden. Wanneer zij daarentegen haar plaats behoudt binnen de menselijke leefwereld, kan zij uitgroeien tot één van de grote culturele verworvenheden van de eenentwintigste eeuw.

Juist daarom behoort de vraag naar technologie niet uitsluitend tot de ingenieur, de programmeur of de wetenschapper. Zij behoort tot de beschaving als geheel. Want iedere nieuwe techniek vraagt uiteindelijk opnieuw hoe de mens zichzelf en zijn plaats in de werkelijkheid verstaat.

XII - De geschiedenis van de ontmoeting

XII.1 Ontmoeting als oorsprong van beschaving

Wanneer over beschavingen wordt gesproken, ontstaat gemakkelijk het beeld van afzonderlijke werelden die zich los van elkaar hebben ontwikkeld. De geschiedenis laat echter een ander beeld zien. Vanaf het moment dat mensen zich begonnen te vestigen, steden bouwden en handelswegen aanlegden, hebben beschavingen elkaar voortdurend ontmoet. Ontmoeting behoort daarmee niet tot een latere fase van de geschiedenis, maar tot het ontstaan van beschaving zelf.

Geen enkele beschaving is volledig uit zichzelf voortgekomen. Mensen reisden, dreven handel, trokken met hun kudden rond, vestigden zich in nieuwe gebieden en namen kennis, verhalen, gebruiken en technieken met zich mee. Rivieren, zeeën en bergpassen vormden niet alleen natuurlijke grenzen, maar ook verbindingen tussen volkeren. Juist langs deze routes ontstonden nieuwe steden, groeiden handelscentra en ontwikkelden zich culturele uitwisselingen die vaak eeuwenlang voortduurden.

De Middellandse Zee is daarvan een sprekend voorbeeld. Gedurende duizenden jaren ontmoetten Egyptenaren, Feniciërs, Grieken, Romeinen, Arabieren en vele andere volkeren elkaar langs haar kusten. Niet alleen goederen werden uitgewisseld, maar ook talen, bouwtechnieken, religieuze voorstellingen, wetenschappelijke inzichten en vormen van bestuur. Hetzelfde geldt voor de Zijderoute, die Oost-Azië, Centraal-Azië, het Midden-Oosten en Europa met elkaar verbond. Ook de handelsnetwerken in Afrika, de Indische Oceaan en de Grote Oceaan vormden geen geïsoleerde werelden, maar levende verbindingen tussen beschavingen die elkaar wederzijds beïnvloedden.

Hieruit blijkt dat ontmoeting niet de uitzondering vormt, maar de regel. Beschavingen ontwikkelen zich niet uitsluitend vanuit hun eigen oorsprong, maar ook door de voortdurende wisselwerking met anderen. Nieuwe gewassen worden geïntroduceerd, bouwmethoden worden overgenomen, talen nemen woorden van elkaar op en religieuze ideeën vinden een nieuwe uitdrukking binnen andere culturen. Zelfs wanneer beschavingen hun eigen identiteit zorgvuldig bewaren, blijken zij tegelijkertijd ontvankelijk voor datgene wat anderen hebben ontwikkeld.

Juist daarom is het moeilijk een beschaving te beschrijven als een gesloten geheel. Iedere beschaving bezit een eigen karakter, maar draagt tegelijkertijd sporen van eerdere ontmoetingen met zich mee. De geschiedenis laat zien dat culturele ontwikkeling zelden ontstaat door volledige afzondering. Zij groeit juist doordat mensen bereid zijn van elkaar te leren, zonder daarmee noodzakelijk hun eigen identiteit te verliezen.

Dit inzicht vraagt ook om een andere manier van kijken naar de geschiedenis. Ontmoeting hoeft niet onmiddellijk te worden verstaan als botsing of conflict. Vaker nog is zij een langzaam proces van wederzijdse

beïnvloeding, waarin nieuwe inzichten, technieken en vormen van samenleven ontstaan. Handelaren, reizigers, ambachtslieden, geleerden en kunstenaars hebben misschien wel evenveel bijgedragen aan de ontwikkeling van beschavingen als koningen, legers en politieke machthebbers. De geschiedenis van de mensheid is daarom niet alleen een geschiedenis van oorlogen en grenzen, maar evenzeer een geschiedenis van nieuwsgierigheid, uitwisseling en samenwerking.

Daarmee krijgt ook de ontmoeting tussen beschavingen een andere betekenis. Zij is geen verschijnsel van de moderne tijd, maar behoort tot het wezen van de menselijke geschiedenis. Beschavingen bestaan niet ondanks hun ontmoetingen, maar juist ook dankzij hun ontmoetingen. Iedere ontmoeting heeft nieuwe vragen oproepen, bestaande overtuigingen uitgedaagd en nieuwe mogelijkheden zichtbaar gemaakt. Zonder deze voortdurende uitwisseling zou de menselijke beschaving er wezenlijk anders hebben uitgezien.

Misschien ligt hierin een eerste les voor de eenentwintigste eeuw. Wanneer ontmoeting vanaf het begin deel uitmaakt van de geschiedenis van de mensheid, hoeft zij niet allereerst met wantrouwen te worden benaderd. Zij vraagt wel om onderscheidingsvermogen, wijsheid en wederzijds respect, maar zij vormt tegelijkertijd één van de belangrijkste bronnen van menselijke ontwikkeling. Juist doordat beschavingen elkaar ontmoeten, kunnen zij hun eigen geschiedenis beter verstaan en ontdekken wat anderen zichtbaar hebben gemaakt.

Vanuit dit perspectief verandert ook de betekenis van verschil. Verschil vormt niet het einde van de ontmoeting, maar haar begin. Zonder verschil zou er niets zijn om van elkaar te leren. Juist daarom behoort ontmoeting niet alleen tot de geschiedenis van beschavingen, maar ook tot hun toekomst.

XII.2 De uitwisseling van kennis

Wanneer beschavingen elkaar ontmoeten, worden niet alleen goederen uitgewisseld. Misschien is de uitwisseling van kennis wel de meest duurzame vorm van ontmoeting die de geschiedenis kent. Ideeën reizen vaak verder dan mensen. Uitvindingen overschrijden grenzen zonder dat zij hun oorsprong verliezen. Juist daardoor blijkt de geschiedenis van de menselijke beschaving veel minder een verzameling afzonderlijke ontwikkelingen te zijn dan een voortdurend proces van wederzijdse verrijking.

De ontwikkeling van de menselijke kennis laat zich dan ook moeilijk aan één beschaving toeschrijven. Schrift ontstond op verschillende plaatsen in de wereld. Wiskundige inzichten reisden van India via de Arabische wereld naar Europa. De Griekse filosofie bleef niet beperkt tot het Middellandse Zeegebied, maar werd gedurende eeuwen bestudeerd, vertaald en verder ontwikkeld binnen de islamitische beschaving. Chinese uitvindingen zoals papier, buskruit, het kompas en de druktechniek vonden uiteindelijk hun weg naar andere delen van de wereld en veranderden daar de geschiedenis ingrijpend. Romeins recht beïnvloedde generaties juristen ver buiten het Romeinse Rijk. Ook landbouwtechnieken, irrigatiesystemen, scheepsbouw, geneeskunde en sterrenkunde ontwikkelden zich door voortdurende uitwisseling tussen beschavingen.

Opvallend is dat deze kennisuitwisseling zelden eenrichtingsverkeer is geweest. Beschavingen ontvingen niet alleen, zij gaven ook door. Iedere ontmoeting bracht nieuwe inzichten voort die vervolgens weer onderdeel

werden van andere culturen. De geschiedenis van de wetenschap is daarom evenzeer een geschiedenis van vertalen als van ontdekken. Bibliotheken, universiteiten, kloosters, moskeeën, tempels en later onderzoeksinstituten vormden knooppunten waar kennis werd verzameld, bewaard, besproken en opnieuw geïnterpreteerd.

Deze voortdurende overdracht van kennis vraagt om een zekere bescheidenheid. Geen enkele beschaving kan met recht beweren dat zij uitsluitend op eigen kracht tot haar huidige ontwikkeling is gekomen. Vrijwel iedere wetenschappelijke of culturele doorbraak blijkt bij nadere beschouwing voort te bouwen op inzichten die elders zijn ontstaan of onderweg zijn verrijkt. Juist daardoor wordt zichtbaar hoe sterk de menselijke geschiedenis wordt gedragen door een gezamenlijke zoektocht naar inzicht.

Deze constatering doet niets af aan de originaliteit van afzonderlijke beschavingen. Integendeel. Juist omdat iedere beschaving ontvangen kennis op haar eigen wijze verwerkt, ontstaan telkens nieuwe vormen van wetenschap, kunst, techniek en cultuur. Kennis wordt niet eenvoudig gekopieerd, maar opgenomen in een nieuwe culturele samenhang. Daardoor krijgt zij vaak een andere betekenis en opent zij opnieuw de mogelijkheid tot verdere ontwikkeling.

Misschien is dit één van de meest hoopvolle lessen uit de geschiedenis. Terwijl politieke verhoudingen voortdurend veranderen, blijkt de uitwisseling van kennis zich zelden blijvend te laten begrenzen. Ideeën trekken zich weinig aan van grenzen. Zij reizen met handelaren, geleerden, ambachtslieden, reizigers en studenten. Zij worden vertaald, bekritiseerd, verbeterd en opnieuw doorgegeven. Juist daardoor behoort kennis misschien wel tot de meest verbindende krachten van de menselijke beschaving.

Ook de moderniteit staat in deze lange traditie. Haar indrukwekkende wetenschappelijke ontwikkeling is niet uit het niets ontstaan. Zij bouwde voort op een geschiedenis die vele eeuwen eerder begon en waaraan talrijke beschavingen hebben bijgedragen. De moderne universiteit, de experimentele wetenschap en de technologische revolutie vormen een uitzonderlijke fase in deze ontwikkeling, maar zij maken tegelijkertijd deel uit van een veel langere geschiedenis van menselijke nieuwsgierigheid en wederzijdse beïnvloeding.

De eenentwintigste eeuw voegt aan deze geschiedenis een nieuwe dimensie toe. Digitale communicatie en kunstmatige intelligentie maken kennis vrijwel onmiddellijk wereldwijd toegankelijk. Nog nooit konden inzichten zich zo snel verspreiden. Tegelijkertijd groeit daarmee ook de verantwoordelijkheid zorgvuldig om te gaan met de oorsprong, betekenis en toepassing van kennis. De vraag is niet langer alleen hoe kennis wordt ontwikkeld, maar ook hoe zij wordt verstaan en waartoe zij wordt gebruikt.

Misschien ligt juist daarin de diepste betekenis van de uitwisseling van kennis. Niet dat beschavingen uiteindelijk hetzelfde gaan denken, maar dat zij elkaar helpen de werkelijkheid steeds rijker te verstaan. Iedere beschaving draagt daaraan iets eigens bij. Juist daarom vormt kennis geen bezit van één cultuur, maar een voortdurend gesprek tussen beschavingen dat zich over generaties en continenten uitstrekt.

XII.3 Macht en de ongelijke ontmoeting

Niet iedere ontmoeting tussen beschavingen vond plaats vanuit wederkerigheid. De geschiedenis kent talrijke perioden waarin de ontmoeting werd bepaald door ongelijke machtsverhoudingen. Grote rijken breidden hun invloed uit, handelsbelangen groeiden uit tot politieke overheersing en militaire macht bepaalde vaak de voorwaarden waaronder volkeren elkaar ontmoetten. Daarmee veranderde ook de aard van de ontmoeting zelf.

Waar ontmoeting oorspronkelijk ruimte liet voor wederzijdse uitwisseling, ontstond nu gemakkelijk een verhouding waarin één beschaving haar eigen politieke, economische of culturele ordening als vanzelfsprekend uitgangspunt ging beschouwen. De ontmoeting werd daardoor niet langer uitsluitend een uitwisseling van kennis en ervaring, maar ook een proces van beïnvloeding, aanpassing en soms onderwerping.

Deze geschiedenis kent vele verschijningsvormen. De grote rijken uit de oudheid breidden hun macht uit over uitgestrekte gebieden. Religies verspreidden zich soms vreedzaam, soms onder bescherming van politieke macht. Europese koloniale expansie bracht grote delen van Afrika, Azië en Amerika onder invloed van westerse staten. Ook buiten Europa hebben imperia gedurende eeuwen vergelijkbare processen van uitbreiding en integratie gekend. Geen enkele beschaving is geheel vreemd gebleven aan de geschiedenis van macht.

Juist daarom vraagt deze geschiedenis om een zorgvuldige beschouwing. Zij laat zich moeilijk reduceren tot eenvoudige tegenstellingen tussen goed en kwaad of tussen dader en slachtoffer. Iedere periode kende haar eigen omstandigheden, motieven en gevolgen. Handel, wetenschap, religie, bestuur en techniek werden verspreid, maar tegelijkertijd gingen ook lokale talen, bestuursvormen, economische zelfstandigheid en culturele tradities verloren of kwamen zij onder druk te staan. Beide werkelijkheden behoren tot dezelfde geschiedenis.

De koloniale periode maakt deze spanning bijzonder zichtbaar. Moderne infrastructuur, gezondheidszorg, onderwijs en bestuurlijke organisatie bereikten vele delen van de wereld, terwijl tegelijkertijd politieke afhankelijkheid, economische ongelijkheid en culturele ontwrichting ontstonden. Wie slechts één van beide werkelijkheden ziet, doet geen recht aan de geschiedenis. Begrijpen vraagt daarom om het vermogen beide naast elkaar te laten bestaan zonder de ene tegen de andere uit te spelen.

Misschien ligt juist hierin een belangrijke les voor de ontmoeting tussen beschavingen. Zodra macht het gesprek bepaalt, wordt het moeilijk de ander nog vanuit zijn eigen geschiedenis te verstaan. De eigen begrippen worden maatgevend en de vanzelfsprekendheid van de eigen cultuur blijft gemakkelijk onopgemerkt. De ontmoeting verandert dan ongemerkt in een proces van gelijkmaking.

Deze constatering geldt niet uitsluitend voor het koloniale verleden. Ook in de huidige wereld oefenen economische, technologische, politieke en culturele machtsverhoudingen invloed uit op de wijze waarop beschavingen elkaar ontmoeten. Mondiale media, internationale markten, digitale netwerken en wetenschappelijke standaarden dragen veel bij aan onderlinge verbondenheid, maar kunnen tegelijkertijd de

indruk wekken dat één wijze van denken universeel behoort te zijn. Juist daarom blijft de vraag naar gelijkwaardigheid ook vandaag actueel.

Toch laat de geschiedenis nog iets anders zien. Geen enkele beschaving heeft zich ooit volledig laten vervangen door een andere. Culturele herinneringen blijken opmerkelijk veerkrachtig. Talen blijven bestaan, religies hervinden nieuwe vormen, lokale tradities passen zich aan zonder geheel te verdwijnen en gemeenschappen bewaren vaak eeuwenlang een eigen wijze van leven. Beschavingen blijken daardoor niet statisch, maar evenmin eenvoudig uitwisbaar. Zij veranderen, nemen over, geven door en hervinden telkens opnieuw hun eigen samenhang.

Misschien is dit wel één van de belangrijkste inzichten die de geschiedenis van de ongelijke ontmoeting ons schenkt. Macht kan grenzen verleggen, staten veranderen en instituties hervormen. Zij kan echter niet zonder meer de diepere culturele werkelijkheid vervangen waarin mensen hun geschiedenis, gemeenschap en leefwereld verstaan. Juist daarom vraagt de ontmoeting tussen beschavingen uiteindelijk om iets anders dan macht. Zij vraagt om wederzijds begrip, historische bescheidenheid en de bereidheid de ander vanuit zijn eigen werkelijkheid tegemoet te treden.

XII.4 De wereld als gedeelde werkelijkheid

De eenentwintigste eeuw onderscheidt zich van alle voorgaande perioden door een ontwikkeling die nauwelijks een historische vergelijking kent. Voor het eerst in de geschiedenis nemen vrijwel alle beschavingen deel aan één mondiale werkelijkheid. Wetenschap, technologie, economie, communicatie, onderwijs en internationale samenwerking verbinden landen en volkeren op een schaal die eerder ondenkbaar was. Afstanden zijn kleiner geworden, kennis verspreidt zich vrijwel onmiddellijk en gebeurtenissen aan de andere kant van de wereld hebben vaak direct invloed op het dagelijks leven elders.

Deze ontwikkeling is in belangrijke mate mogelijk gemaakt door de moderniteit. De wereldhandel, de internationale rechtsorde, mondiale financiële systemen, digitale netwerken en wetenschappelijke samenwerking hebben een gemeenschappelijke infrastructuur voortgebracht waarin vrijwel iedere samenleving participeert. In die zin is de moderniteit niet langer uitsluitend een westerse ontwikkeling, maar een mondiale werkelijkheid geworden.

Juist daardoor ontstaat echter een bijzondere situatie. Beschavingen delen tegenwoordig in hoge mate dezelfde technische, economische en bestuurlijke structuren, terwijl zij tegelijkertijd hun eigen geschiedenis, religieuze tradities, culturele herinneringen en vormen van samenleven behouden. De wereld wordt daardoor steeds meer één, zonder dat beschavingen ophouden verschillend te zijn.

Misschien is dit één van de meest kenmerkende paradoxen van onze tijd. Enerzijds groeit de onderlinge afhankelijkheid voortdurend. Economieën zijn wereldwijd met elkaar verbonden. Grondstoffen worden internationaal verhandeld. Wetenschappelijke samenwerking overstijgt nationale grenzen.

Klimaatverandering, volksgezondheid, energievoorziening en digitale veiligheid laten zich niet langer binnen

afzonderlijke staten oplossen. Anderzijds groeit juist het besef van culturele identiteit, historische verbondenheid en beschavingsverschillen. De wereld wordt tegelijkertijd kleiner en veelvormiger.

Deze ontwikkeling vraagt om een nieuwe wijze van denken. Lange tijd werd verondersteld dat de voortschrijdende modernisering uiteindelijk zou leiden tot een steeds grotere culturele gelijkvormigheid. De geschiedenis lijkt echter een andere richting te wijzen. Beschavingen nemen moderne instituties over, ontwikkelen geavanceerde technologie en participeren in de wereldeconomie, terwijl zij tegelijkertijd hun eigen religieuze, culturele en historische identiteit blijven ontwikkelen. Moderniteit en beschaving blijken zich niet uit te sluiten, maar naast elkaar te bestaan.

Hierdoor verandert ook de betekenis van de ontmoeting tussen beschavingen. Zij vindt niet langer uitsluitend plaats aan grenzen, in havens of langs handelsroutes. Zij is onderdeel geworden van het dagelijks leven. Steden worden cultureel veelzijdiger. Universiteiten brengen studenten uit alle delen van de wereld samen. Digitale media maken kennis onmiddellijk toegankelijk. Migratie, internationale samenwerking en wereldhandel brengen beschavingen voortdurend met elkaar in gesprek. De ontmoeting is daarmee geen uitzonderlijke gebeurtenis meer, maar een blijvende maatschappelijke werkelijkheid.

Juist deze ontwikkeling vraagt om een hernieuwde bezinning. Wanneer beschavingen dezelfde technische wereld delen, betekent dit nog niet dat zij de werkelijkheid op dezelfde wijze verstaan. Achter vergelijkbare instituties kunnen verschillende culturele werkelijkheden schuilgaan. Twee samenlevingen kunnen dezelfde staatsvorm kennen en toch een geheel andere verhouding hebben tot gemeenschap, religie, familie, eigendom of natuur. De uiterlijke overeenkomsten maken de onderliggende verschillen soms minder zichtbaar, maar nemen deze niet weg.

Misschien ligt hierin één van de grootste uitdagingen van onze tijd. Niet hoe de wereld verder kan worden verenigd, maar hoe een gedeelde wereld ruimte kan blijven bieden aan verschillende beschavingen zonder dat deze hun eigen geschiedenis verliezen. De vraag verschuift daarmee van uniformiteit naar samenhang. Niet één wereldbeeld, maar één gedeelde wereld waarin verschillende wijzen van verstaan naast elkaar kunnen bestaan.

Juist daarom krijgt de ontmoeting tussen beschavingen in de eenentwintigste eeuw een nieuwe betekenis. Zij is niet langer een toevallige historische gebeurtenis, maar een blijvende voorwaarde van het menselijk samenleven. De vraag is daarom niet óf beschavingen elkaar zullen ontmoeten. Zij ontmoeten elkaar reeds. De werkelijke vraag luidt hoe deze ontmoeting kan uitgroeien tot wederzijds begrip, zonder dat verschillen worden ontkend of opgeheven.

Misschien is daarmee ook een nieuw perspectief zichtbaar geworden. De mondiale werkelijkheid vraagt niet om het verdwijnen van beschavingen, maar om een dieper verstaan van hun onderlinge samenhang. Juist wanneer beschavingen elkaar als evenwaardige bronnen van menselijk inzicht leren ontmoeten, kan de gedeelde wereld uitgroeien tot meer dan een technisch of economisch netwerk. Zij kan opnieuw een menselijke leefwereld worden.

XII.5 Naar een nieuwe ontmoeting

De geschiedenis van de ontmoeting tussen beschavingen laat geen eenvoudig beeld zien. Zij is een geschiedenis van handel en oorlog, van uitwisseling en overheersing, van nieuwsgierigheid en wantrouwen, van wederzijdse verrijking en diepgaande conflicten. Juist daarom laat zij zich niet samenvatten in een oordeel. Iedere beschaving heeft ontvangen en gegeven, beïnvloed en is beïnvloed, opgebouwd en verloren. De geschiedenis vraagt daarom niet allereerst om een morele balans, maar om een dieper verstaan van de menselijke ontmoeting zelf.

De eenentwintigste eeuw plaatst deze ontmoeting in een nieuw perspectief. Voor het eerst leven vrijwel alle beschavingen gelijktijdig binnen één mondiale werkelijkheid. Wetenschap, technologie, economie en communicatie verbinden de wereld op een wijze die eerdere generaties zich nauwelijks konden voorstellen. Tegelijkertijd worden de verschillen tussen beschavingen niet kleiner, maar juist zichtbaarder. De gedeelde wereld blijkt geen uniforme wereld te zijn.

Daarmee verandert ook de vraag die de geschiedenis ons stelt. Lange tijd werd gezocht naar de vraag welke beschaving uiteindelijk richtinggevend zou zijn voor de toekomst. Misschien vraagt onze tijd echter om een andere benadering. Niet welke beschaving de norm behoort te zijn, maar hoe verschillende beschavingen elkaar kunnen ontmoeten zonder hun eigenheid te verliezen.

Deze vraag raakt aan de kern van het voorafgaande. Wanneer iedere beschaving haar eigen wijze heeft ontwikkeld om de werkelijkheid te verstaan, kan de ontmoeting niet beginnen met het opgeven van deze eigenheid. Evenmin kan zij beginnen met het verheffen van de eigen beschaving tot universele maatstaf. Werkelijke ontmoeting vraagt om iets anders. Zij vraagt allereerst om de bereidheid de ander vanuit zijn eigen geschiedenis, cultuur en wijze van verstaan tegemoet te treden.

Juist hierin ligt misschien de grootste opgave van de moderne wereld. De technische middelen om elkaar te ontmoeten zijn overvloedig aanwezig. De culturele bereidheid elkaar werkelijk te verstaan blijkt veel minder vanzelfsprekend. Communicatie alleen schept nog geen ontmoeting. Handel alleen schept nog geen gemeenschap. Wetenschappelijke samenwerking alleen schept nog geen wederzijds begrip. De geschiedenis laat zien dat iedere duurzame ontmoeting uiteindelijk afhankelijk blijft van de houding waarmee mensen elkaar benaderen.

Misschien vraagt de wereld daarom niet allereerst om nieuwe instituties, nieuwe verdragen of nieuwe technologieën. Zij vraagt misschien eerder om een hernieuwde bezinning op de wijze waarop mensen verschillen verstaan. Wanneer verschil uitsluitend wordt ervaren als bedreiging, zal ook de ontmoeting onder spanning blijven staan. Wanneer verschil daarentegen wordt gezien als een mogelijkheid om de eigen vanzelfsprekendheden opnieuw te onderzoeken, ontstaat ruimte voor een rijkere vorm van samenleven.

Daarmee verschijnt ook een nieuwe betekenis van beschaving. Beschaving is niet alleen datgene wat een gemeenschap in de loop van haar geschiedenis heeft opgebouwd. Zij blijkt evenzeer zichtbaar te worden in de wijze waarop zij andere beschavingen tegemoet treedt. Misschien wordt juist dáár de werkelijke maat van beschaving zichtbaar: niet in haar macht, rijkdom of technische ontwikkeling, maar in haar vermogen tot ontmoeting.

Hier eindigt de geschiedenis niet. Integendeel. Zij opent een nieuwe vraag. Wanneer de ontmoeting tussen beschavingen uiteindelijk afhankelijk blijkt van de houding waarmee mensen elkaar benaderen, welke houding vraagt de eenentwintigste eeuw dan van ons? Misschien ligt het antwoord niet in een nieuw maatschappelijk systeem of een nieuwe wereldorde, maar in een wijze van leven waarin mensen leren zich af te stemmen op de werkelijkheid, op elkaar en op de wereld die zij gezamenlijk bewonen.

XIII - Afstemming

Na de ontmoeting tussen beschavingen blijft uiteindelijk één vraag over. Niet welke beschaving gelijk heeft, noch welke ontwikkeling de toekomst zal bepalen. Zelfs niet welke maatschappelijke ordening de beste is. De voorafgaande hoofdstukken laten zien dat iedere beschaving haar eigen geschiedenis, haar eigen taal, haar eigen religieuze en filosofische tradities, haar eigen architectuur, recht, economie en maatschappelijke instituties heeft ontwikkeld. Juist daardoor wordt duidelijk dat de menselijke werkelijkheid zich niet laat terugbrengen tot één enkele wijze van verstaan.

Toch leven beschavingen tegenwoordig niet langer naast elkaar. Zij delen dezelfde aarde, dezelfde natuurlijke hulpbronnen, dezelfde technologische ontwikkelingen en steeds vaker ook dezelfde steden, universiteiten, bedrijven en digitale netwerken. De ontmoeting is daarmee geen keuze meer, maar een gegeven. De vraag is daarom niet óf mensen elkaar zullen ontmoeten, maar hóe zij elkaar ontmoeten.

Misschien ligt daarin de diepste uitdaging van onze tijd.

De moderniteit heeft de mens geleerd de werkelijkheid nauwkeurig te onderzoeken. Andere beschavingen hebben de mens herinnerd aan de betekenis van gemeenschap, traditie, religie, landschap, voorouders of kosmische ordening. Geen van deze werkelijkheden hoeft de andere uit te sluiten. Integendeel. Juist doordat iedere beschaving een eigen aspect van de menselijke werkelijkheid heeft ontwikkeld, ontstaat de mogelijkheid elkaar wederzijds aan te vullen.

Dat vraagt echter om een andere houding dan de geschiedenis vaak heeft laten zien. Niet de houding waarin de eigen beschaving de maat wordt waarlangs alle andere worden beoordeeld. Evenmin een houding waarin alle verschillen worden gerelativeerd of opgeheven. Werkelijke ontmoeting vraagt allereerst om de bereidheid te luisteren voordat men oordeelt, te verstaan voordat men verklaart en zich te laten verrijken voordat men wil overtuigen.

Misschien kan deze houding worden aangeduid met één woord: afstemming.

Afstemming is geen compromis en evenmin een vorm van aanpassing waarbij verschillen verdwijnen. Zij veronderstelt juist dat verschillen werkelijk bestaan. Alleen wat verschillend is, kan zich immers op elkaar afstemmen. Twee gelijke stemmen behoeven geen afstemming; juist verschillende stemmen kunnen harmonie voortbrengen zonder hun eigen klank te verliezen.

Daarom is afstemming geen techniek, maar een wijze van bestaan. Zij vraagt aandacht, bescheidenheid en de bereidheid de werkelijkheid niet onmiddellijk naar de eigen begrippen te willen vormen. Zij begint met het besef dat de werkelijkheid altijd groter is dan het menselijk begrip ervan. Iedere beschaving heeft daarvan iets verstaan, maar geen enkele beschaving omvat haar geheel.

Deze houding geldt niet alleen voor de ontmoeting tussen beschavingen. Zij geldt evenzeer voor de verhouding tussen mens en natuur, tussen wetenschap en religie, tussen technologie en gemeenschap, tussen economie en leefbaarheid, tussen architectuur en landschap. In al deze relaties blijkt de vraag uiteindelijk dezelfde te zijn: hoe verhoudt de mens zich tot datgene wat hem voorafgaat en tegelijk aan hem wordt toevertrouwd?

Misschien is juist daarom afstemming geen eindpunt, maar een begin. Waar mensen zich afstemmen op elkaar, op hun leefwereld en op de werkelijkheid waarvan zij deel uitmaken, ontstaat ruimte voor nieuwe vormen van samenwerking zonder dat verschillen hoeven te verdwijnen. Afstemming zoekt geen eenheid door gelijkheid, maar door samenhang.

Hierin ligt wellicht ook een nieuwe betekenis van beschaving. Beschaving wordt dan niet allereerst zichtbaar in haar technische ontwikkeling, haar economische kracht of haar politieke invloed. Zij openbaart zich in de wijze waarop mensen leren omgaan met verschil. Niet door verschil te ontkennen, maar door het te verstaan als een mogelijkheid tot wederzijdse verrijking.

Misschien vraagt de eenentwintigste eeuw daarom minder om een nieuwe ideologie dan om een nieuwe houding. Een houding waarin wetenschap haar plaats behoudt, religie haar betekenis, cultuur haar eigenheid en techniek haar mogelijkheden, zonder dat één van deze werkelijkheden de andere overheerst. Niet omdat alle verschillen verdwijnen, maar omdat zij zich leren voegen binnen een grotere samenhang.

Daarmee keert deze beschouwing terug naar haar eigen begin. De ontmoeting tussen beschavingen blijkt uiteindelijk geen vraag naar macht, maar naar menselijkheid. Niet de vraag wie de toekomst bezit, maar hoe de mens de toekomst tegemoet treedt. Misschien ligt daarin de werkelijke betekenis van afstemming: de bereidheid zich open te stellen voor een werkelijkheid die altijd groter is dan de mens zelf, en juist daardoor ruimte laat voor het voortdurende ontstaan van cultuur, gemeenschap en beschaving.

XIV - ORITUR

De voorafgaande beschouwingen begonnen met een vraag naar de moderniteit. Zij voerden langs de geschiedenis van beschavingen, de ontmoeting tussen culturen, de ontwikkeling van wetenschap, architectuur, religie, economie, recht en technologie. Langzamerhand werd zichtbaar dat achter al deze onderwerpen een diepere vraag schuilgaat. Niet hoe de mens de wereld organiseert, maar hoe de mens zich tot de werkelijkheid verhoudt.

Misschien is juist daarin het wezenlijke onderscheid gelegen. De mens leeft niet buiten de werkelijkheid die hij onderzoekt. Hij maakt er zelf deel van uit. Hij wordt geboren binnen een geschiedenis die hem voorafgaat, spreekt een taal die hij niet zelf heeft uitgevonden en groeit op binnen een cultuur die reeds eeuwen onderweg is. Zelfs de kennis die hij verwerft, bouwt voort op inzichten die anderen vóór hem hebben ontwikkeld. De mens begint daarom nooit bij zichzelf. Hij treedt altijd een werkelijkheid binnen die reeds aanwezig is.

Deze werkelijkheid laat zich slechts ten dele plannen of beheersen. Zij kent wetmatigheden die onderzocht kunnen worden, maar ook een samenhang die zich pas gaandeweg openbaart. Wie een gemeenschap wil vormen, kan haar niet eenvoudig ontwerpen. Wie een cultuur wil scheppen, kan haar niet produceren. Wie architectuur wil maken, ontdekt dat zij pas werkelijk ontstaat wanneer mensen zich een plaats eigen maken. Wie leefbaarheid zoekt, merkt dat zij zich niet laat afdwingen. Zelfs vertrouwen, schoonheid, wijsheid en vrede verschijnen niet op bevel. Zij ontstaan.

Juist daarom heeft de geschiedenis van de beschaving steeds twee bewegingen gekend. De ene beweging is die van het handelen. Mensen bouwen, onderzoeken, organiseren, onderwijzen, besturen en ontwikkelen nieuwe technieken. Zonder deze activiteit zou geen enkele beschaving kunnen bestaan. De andere beweging is die van het ontvangen. Mensen ontdekken dat het meest wezenlijke zich niet volledig laat maken. Het groeit, rijpt en ontvouwt zich wanneer de voorwaarden aanwezig zijn.

Misschien heeft de moderniteit vooral de eerste beweging tot grote ontwikkeling gebracht. Zij heeft laten zien waartoe de menselijke rede, wetenschap en techniek in staat zijn. Andere beschavingen hebben vaak sterker herinnerd aan de tweede beweging: de werkelijkheid als iets dat de mens niet uitsluitend voortbrengt, maar ook ontvangt. Beide bewegingen behoren wellicht niet tegenover elkaar te staan. Zij kunnen elkaar juist aanvullen. De mens handelt én ontvangt. Hij onderzoekt én luistert. Hij vormt de wereld én wordt tegelijkertijd door diezelfde wereld gevormd.

Vanuit dit perspectief krijgt ook afstemming een nieuwe betekenis. Afstemming is niet het einddoel van deze beschouwing. Zij is de houding waardoor ontstaan mogelijk wordt. Waar mensen zich afstemmen op de werkelijkheid, op elkaar en op de plaats waarin zij leven, ontstaat ruimte voor ontwikkelingen die geen mens alleen had kunnen ontwerpen. Gemeenschappen groeien. Culturen verdiepen zich. Wetenschap ontdekt

nieuwe verbanden. Architectuur krijgt betekenis. Beschaving ontwikkelt zich. Niet ondanks de verschillen, maar juist doordat verschillen elkaar wederzijds aanvullen.

Misschien geldt dit zelfs voor de ontmoeting tussen beschavingen. Geen enkele beschaving bezit de gehele werkelijkheid. Iedere beschaving heeft gedurende haar geschiedenis bepaalde aspecten daarvan bijzonder leren verstaan. Juist daarom kan de ontmoeting tussen beschavingen meer zijn dan een uitwisseling van kennis of belangen. Zij kan uitgroeien tot een gezamenlijk leren zien van een werkelijkheid die groter is dan iedere afzonderlijke cultuur.

Deze gedachte vraagt geen nieuwe ideologie en evenmin een nieuw wereldbeeld. Zij vraagt slechts een besef dat de werkelijkheid zich nooit volledig laat reduceren tot menselijke systemen. Iedere theorie blijft voorlopig. Iedere beschaving blijft onderweg. Iedere generatie begint opnieuw. Dat besef maakt niet onzeker, maar juist ontvankelijk. Het opent de mogelijkheid om te blijven leren zonder de eigen geschiedenis te verloochenen.

Misschien is dat uiteindelijk de betekenis van het woord *oritur*. Het verwijst niet naar een voltooid resultaat, maar naar een voortdurende beweging van ontstaan. De zon komt op zonder dat de mens haar doet opkomen. Een kind groeit zonder dat iemand het leven kan maken. Een cultuur ontwikkelt zich over generaties heen. Een beschaving ontstaat, verandert en vernieuwt zich. Ook de toekomst laat zich daarom niet eenvoudig ontwerpen. Zij ontstaat uit de wijze waarop mensen zich vandaag tot elkaar en tot de werkelijkheid verhouden.

Daarmee eindigt deze beschouwing waar zij misschien altijd al begon. Niet bij de vraag wat de mens vermag, maar bij de verwondering dat de werkelijkheid steeds groter blijkt dan het menselijk begrip. Juist in die verwondering ontstaat ruimte voor wetenschap én spiritualiteit, voor techniek én cultuur, voor verschil én ontmoeting. Misschien is beschaving uiteindelijk niets anders dan de voortdurende poging van de mens zich op die werkelijkheid af te stemmen.

Daarom eindigt deze beschouwing niet met een conclusie.

Zij eindigt met een uitnodiging.

Niet om de wereld opnieuw te ontwerpen.

Maar om haar opnieuw te leren verstaan.

Want waar verstaan en afstemming elkaar ontmoeten, kan altijd iets nieuws ontstaan.

Oritur.

Slotbeschouwing

Iedere beschouwing begint met een vraag. Zelden is dat ook de vraag waarmee zij eindigt.

Ook deze beschouwing begon anders dan zij zich uiteindelijk heeft ontwikkeld. Aanvankelijk leek zij te gaan over de moderniteit en de vraag hoe deze zich verhoudt tot duurzaamheid, leefbaarheid en de ontmoeting tussen beschavingen. Naarmate de beschouwing zich verder ontvouwde, bleek echter dat achter deze onderwerpen telkens een diepere vraag schuilging. Niet de afzonderlijke thema's bleken het uitgangspunt te zijn, maar de wijze waarop de mens de werkelijkheid verstaat.

Gaandeweg werd zichtbaar dat de moderniteit niet kan worden begrepen zonder haar eigen geschiedenis, zoals andere beschavingen evenmin kunnen worden verstaan zonder hun culturele, religieuze en historische ontwikkeling. Beschavingen blijken geen verzameling gebruiken of instituties te zijn, maar verschillende wijzen waarop mensen gedurende eeuwen geprobeerd hebben hun verhouding tot de werkelijkheid vorm te geven. Juist daarin ligt hun eigenheid.

Dit inzicht veranderde ook de betekenis van verschil. Verschil verscheen niet langer als een probleem dat overwonnen moet worden, maar als een werkelijkheid die reeds vanaf het begin deel uitmaakt van de menselijke geschiedenis. Zonder verschil zou er geen ontmoeting zijn, geen wederzijdse verrijking en uiteindelijk ook geen beschaving. Juist doordat mensen de werkelijkheid vanuit verschillende tradities hebben leren verstaan, konden zij elkaar nieuwe inzichten aanreiken en gezamenlijk bouwen aan een steeds rijkere menselijke wereld.

Daarmee veranderde ook de betekenis van de moderniteit. Zij verscheen niet langer als het eindpunt van de geschiedenis, maar als één van de grote beschavingsontwikkelingen die de mensheid heeft voortgebracht. Haar wetenschappelijke, technische en maatschappelijke verworvenheden behoren zonder twijfel tot de grootste prestaties uit de menselijke geschiedenis. Tegelijkertijd werd zichtbaar dat ook de moderniteit, evenals iedere andere beschaving, bepaalde accenten heeft ontwikkeld en daardoor niet noodzakelijk de gehele menselijke werkelijkheid omvat.

Misschien is juist hierin de belangrijkste ontdekking van deze beschouwing gelegen. Niet dat beschavingen tegenover elkaar staan, maar dat zij elkaar aanvullen. De één heeft bijzondere aandacht ontwikkeld voor wetenschap en techniek, de ander voor gemeenschap, religie, landschap of kosmische ordening. Weer een ander heeft recht, kunst, handel of architectuur op unieke wijze vormgegeven. Geen enkele beschaving bezit het geheel. Iedere beschaving draagt iets bij aan een werkelijkheid die groter is dan zijzelf.

Vanuit dit perspectief krijgt ook de ontmoeting tussen beschavingen een nieuwe betekenis. Zij hoeft niet langer te worden verstaan als een strijd om culturele of politieke dominantie, maar kan worden gezien als een gezamenlijke zoektocht naar een rijker verstaan van de werkelijkheid. Dat vraagt niet om het opgeven van

verschillen, maar juist om hun erkenning. Alleen wat werkelijk verschillend is, kan elkaar iets nieuws laten zien.

Misschien verschuift daarmee ook de betekenis van vooruitgang. Vooruitgang blijkt niet uitsluitend te bestaan uit technische ontwikkeling, economische groei of wetenschappelijke kennis. Zij kan evenzeer worden gezocht in de groei van het menselijk vermogen verschillen te verstaan zonder deze onmiddellijk te willen opheffen. Beschaving toont zich dan niet alleen in wat de mens bouwt, produceert of organiseert, maar vooral in de wijze waarop hij de ander tegemoet treedt.

Daarmee keert deze beschouwing terug naar een vraag die gedurende het hele boek steeds opnieuw aanwezig bleek te zijn. Wat gaat aan onze maatschappelijke vraagstukken vooraf? Wat gaat vooraf aan duurzaamheid, aan architectuur, aan economie, aan recht, aan religie, aan technologie en zelfs aan de ontmoeting tussen beschavingen?

Misschien is het antwoord eenvoudiger dan verwacht.

Aan al deze werkelijkheden gaat een houding vooraf.

Een houding waarin de mens bereid is zich niet uitsluitend te richten op wat hij kan maken, beheersen of verklaren, maar zich tevens openstelt voor datgene wat zich slechts gaandeweg laat verstaan. Juist vanuit deze houding kunnen wetenschap en spiritualiteit, traditie en moderniteit, techniek en cultuur elkaar opnieuw ontmoeten. Niet als tegenstellingen, maar als verschillende uitdrukkingen van dezelfde menselijke zoektocht.

Daarom pretendeert deze beschouwing geen laatste antwoord te geven. Iedere generatie zal de vragen opnieuw moeten stellen. Iedere beschaving zal haar eigen bijdrage blijven leveren. Ook de moderniteit zal zich blijven ontwikkelen. Juist daarin ligt misschien de blijvende betekenis van de ontmoeting tussen beschavingen. Niet dat zij ooit voltooid zal zijn, maar dat zij de mens telkens opnieuw uitnodigt zijn eigen vanzelfsprekendheden te onderzoeken.

Misschien is dat uiteindelijk de bescheiden conclusie van deze beschouwing.

Niet dat wij de werkelijkheid hebben begrepen.

Maar dat de werkelijkheid ons telkens opnieuw uitnodigt haar dieper te verstaan.

En misschien begint beschaving precies daar.

Epiloog

Wanneer de zon opkomt, vraagt niemand haar waarom zij opkomt.

Zij ontstaat.

Zo is het ook met veel van wat het menselijk leven werkelijk draagt.

Een kind groeit.

Een taal ontstaat.

Een gemeenschap vormt zich.

Een landschap krijgt betekenis.

Een huis wordt een thuis.

Een cultuur rijpt.

Een beschaving ontwikkelt zich.

Geen van deze werkelijkheden laat zich volledig ontwerpen. Zij ontstaan in de tijd. Soms langzaam, soms bijna onmerkbaar, gedragen door generaties mensen die ieder slechts een klein deel van het geheel overzien.

Misschien heeft iedere tijd de neiging te denken dat zij haar eigen toekomst kan maken. De geschiedenis leert echter iets anders. Mensen kunnen veel tot stand brengen. Zij kunnen bouwen, onderzoeken, organiseren, uitvinden en besturen. Zij kunnen de wereld diepgaand veranderen. Maar juist de meest wezenlijke werkelijkheden blijken zich niet eenvoudig te laten maken. Zij vragen om geduld, om zorg, om aandacht en om de bereidheid iets te ontvangen dat groter is dan de mens zelf.

Misschien is dat de stille les die iedere beschaving op haar eigen wijze heeft proberen door te geven.

Dat de mens niet tegenover de werkelijkheid staat.

Maar er deel van uitmaakt.

Dat hij niet alleen maker is.

Maar ook ontvanger.

Niet alleen ontwerper.

Maar ook bewoner.

Niet alleen denker.

Maar ook zoeker.

Wanneer de mens dit vergeet, dreigt de wereld uitsluitend een verzameling objecten te worden. Dan wordt de natuur een grondstof, de stad een machine, de economie een doel, de techniek een maatstaf en zelfs de mens een functie. De werkelijkheid verliest dan haar samenhang.

Wanneer de mens zich daarentegen opnieuw leert afstemmen op de werkelijkheid waarvan hij deel uitmaakt, ontstaat iets anders. Dan worden wetenschap en verwondering geen tegenstellingen. Traditie en vernieuwing hoeven elkaar niet uit te sluiten. Verschillen worden geen bedreiging, maar een uitnodiging om verder te kijken dan de eigen vanzelfsprekendheid.

Misschien is dat uiteindelijk de betekenis van *oritur*.

Niet dat alles reeds vastligt.

Maar dat alles steeds opnieuw kan ontstaan.

Iedere generatie ontvangt de wereld niet als een voltooid bezit, maar als een opdracht. Zij voegt haar eigen ervaringen toe aan een geschiedenis die haar voorafgaat en draagt deze vervolgens weer over aan hen die na haar komen. Zo groeit beschaving. Niet door één mens. Niet door één cultuur. Niet door één tijdperk. Maar door de voortdurende ontmoeting tussen mensen die ieder iets van dezelfde werkelijkheid hebben leren verstaan.

Deze beschouwing eindigt daarom niet met een antwoord.

Zij eindigt met een vertrouwen.

Het vertrouwen dat de werkelijkheid altijd groter blijft dan ons begrip.

Dat verschil niet het einde van de ontmoeting is, maar haar begin.

Dat beschaving niet ontstaat uit overheersing, maar uit wederzijds verstaan.

En dat de toekomst uiteindelijk niet alleen wordt gebouwd door wat de mens maakt, maar evenzeer door de wijze waarop hij leert luisteren naar de werkelijkheid die hem draagt.

Misschien is dát de oorsprong waarnaar iedere beschaving, iedere wetenschap, iedere architectuur en iedere cultuur uiteindelijk terugkeert.

Niet als eindpunt.

Maar als begin.

Oritur.

Nawoord

Deze beschouwing is niet ontstaan vanuit de wens een nieuwe theorie te ontwikkelen. Evenmin was het de bedoeling een maatschappelijk programma of een cultuurfilosofisch systeem te ontwerpen. Zij is ontstaan vanuit verwondering.

Aanvankelijk leek de vraag eenvoudig. Hoe verhoudt duurzaamheid zich tot leefbaarheid? Al schrijvend bleek echter dat deze vraag verwees naar een andere. Achter duurzaamheid verscheen leefbaarheid. Achter leefbaarheid verscheen de moderniteit. Achter de moderniteit verscheen de ontmoeting tussen beschavingen. Achter deze ontmoeting verscheen opnieuw een diepere vraag: hoe verstaan mensen de werkelijkheid zelf?

Gaandeweg veranderde daardoor niet alleen de inhoud van deze beschouwing, maar ook haar methode. Steeds opnieuw bleek een antwoord slechts voorlopig te zijn. Iedere beantwoorde vraag maakte een voorafgaande vraag zichtbaar. Langzaam ontstond het vermoeden dat niet de antwoorden de richting van deze beschouwing bepaalden, maar de vragen zelf.

Misschien ligt juist daarin de eigen aard van deze tekst.

Zij wil de lezer niet overtuigen van een standpunt. Zij nodigt hem uit een weg af te leggen. Een weg waarop de afzonderlijke onderwerpen — duurzaamheid, architectuur, religie, economie, recht, technologie en de ontmoeting tussen beschavingen — geleidelijk hun plaats vinden binnen een groter geheel. Niet doordat zij onder één theorie worden gebracht, maar doordat zij blijken te verwijzen naar dezelfde onderliggende vraag.

Deze werkwijze vraagt om een zekere bescheidenheid. Geen enkele beschouwing kan de werkelijkheid volledig omvatten. Iedere generatie zal opnieuw moeten onderzoeken wat haar tijd vraagt. Iedere beschaving zal haar eigen bijdrage blijven leveren. Ook deze tekst is daarom geen eindpunt. Zij vormt slechts één moment binnen een veel langere zoektocht die zich ook in de toekomst zal voortzetten.

Misschien is dat de reden waarom in deze beschouwing zo vaak wordt gesproken over ontstaan.

Ontstaan laat zich niet afdwingen.

Het voltrekt zich wanneer mensen bereid zijn langer bij een vraag te blijven dan onmiddellijk noodzakelijk lijkt. Juist dan kunnen verbanden zichtbaar worden die zich eerder verborgen hielden. Niet omdat zij nieuw zijn, maar omdat de aandacht zich langzaam heeft leren richten op datgene wat eraan voorafgaat.

In die zin is deze beschouwing ook een uitnodiging.

Niet om haar conclusies over te nemen.

Maar om haar houding te beproeven.

De bereidheid vragen niet te snel af te sluiten.

De bereidheid verschillen niet onmiddellijk te overbruggen.

De bereidheid de werkelijkheid telkens opnieuw tegemoet te treden met verwondering, aandacht en onderscheidingsvermogen.

Misschien is dat uiteindelijk de betekenis van *oritur*.

Niet dat de waarheid door één mens wordt gevonden.

Maar dat inzicht kan ontstaan wanneer mensen zich gezamenlijk openstellen voor een werkelijkheid die altijd groter blijft dan hun eigen begrip.

Daarom eindigt ook dit boek niet werkelijk op de laatste bladzijde.

Zoals iedere beschaving onderweg is, zo blijft ook iedere vraag onderweg.

Misschien is juist daarin haar grootste belofte gelegen.

Colofon

OVERWEGINGEN

Deel IV

De ontmoeting der beschavingen

Een cultuurfilosofische beschouwing over moderniteit, verschil en afstemming

Samenstelling

Robert Geurten

Eerste uitgave

2026

Deze uitgave maakt deel uit van de essayreeks **OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR.**

De tekst is ontstaan uit een langdurige dialoog tussen Robert Geurten en ChatGPT (OpenAI), waarbij de inhoudelijke visie, samenhang en eindredactie berusten bij Robert Geurten.

© 2026 Robert Geurten

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur, behoudens de uitzonderingen die de wet stelt en het citeren in het kader van recensies, wetenschappelijk onderzoek of andere wettelijk toegestane vormen van bronvermelding.